

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КРАВЧУК ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37(477)''19''(043.3)

**РОЗВИТОК НОВАТОРСЬКОГО РУХУ
В ІСТОРІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ХХ СТ.**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Умань – 2019

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Пащенко Дмитро Іванович,
КНЗ «Інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» Київської облради,
професор кафедри педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Лавріненко Олександр Андрійович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України,
завідувач відділу теорії і практики педагогічної освіти;

доктор педагогічних наук, доцент
Філоненко Оксана Володимирівна,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти.

Захист відбудеться «22» травня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «22» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Совгіра

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Соціально-економічні й суспільно-політичні трансформації загострюють потребу вдосконалення освітньої практики, вмотивовують зміни у змісті й організації освітніх процесів. Суттєве значення в цих перетвореннях в Україні відіграв історико-педагогічний феномен, відомий під назвами «передовий педагогічний досвід», «педагогічне новаторство», «інноваційна педагогічна діяльність», «педагогічна інноватика».

Феномен педагогічного (освітнього) новаторства має європейське підґрунтя. Його зародження відбулося в Західній Європі кінця XIX – першої третини XX ст. В Україні воно набуло розвитку в імперську (кінець XIX ст.), а згодом у радянську добу (20-ті роки, 80-ті роки XX ст.). Від початку 90-х років XX ст. педагогічне новаторство відродилось і активізувалось в освітньо-модернізаційних процесах незалежної України та стало особливо актуальним в умовах поглиблення процесів інтеграції національної системи освіти до світового освітнього простору (Болонський процес, 1999). Це знайшло підтвердження і обґрунтування в законах України «Про освіту» (2014), «Про вищу освіту» (2017), концепції «Нова українська школа» (2016), концепції розвитку педагогічної освіти в Україні (2018) та ін.

Феномен педагогічного (освітнього) новаторства зумовлював неодноразові спроби його обґрунтування у вітчизняній педагогічній науці. Увагу було акцентовано на діяльності педагогів, спрямованій на раціоналізацію освітнього простору закладів освіти, змінах у завданнях, методах і прийомах навчання, формах організації процесу навчання й виховання, авторських школах у галузі освіти. Ця діяльність характеризувалась як досить складна і специфічна, що потребувала особливих знань, навичок, здібностей. З часом вона утворила своєрідний інноваційний педагогічний потік, який збагачував практику новими ідеями, новим змістом, новими технологіями, що й дало підстави узагальнити ці процеси як «новаторський рух» в історії освіти України, який поетапно презентує ретророзвиток передового (інноваційного) педагогічного досвіду, підкреслює співзвучність сучасності й спрямованість у майбутнє.

Новаторський рух XX ст. – унікальне явище в історії вітчизняної школи, педагогічної думки, що супроводжувалось пошуками освітян, теоретиків і практиків щодо ефективних форм і методів освітньо-виховної роботи. Тому набуває актуальності та життєвої необхідності вивчення позитивного історико-педагогічного досвіду розвитку новаторського руху в історії освіти України з метою його актуалізації в сучасній шкільній практиці.

Теоретичну основу дослідження проблеми розвитку новаторського руху в історії освіти України становлять ідеї гуманізації освіти (В. Андрущенко, І. Бех, А. Бойко, О. Захаренко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.); теорія дитиноцентризму (О. Декролі, Е. Кей, В. Кремень, Ж.-Ж. Руссо, О. Савченко та ін.); закономірності процесу соціалізації особистості (Е. Дюркгейм, І. Кон, Н. Лавриченко, Дж. Мід, О. Мудрик, Т. Парсонс, Т. Шибутані, Л. Штефан та ін.); філософії прагматизму (Б. Вульфсон, У. Джемс, О. Джуринський, О. Іонова, З. Малькова, Ч. Пірс, Л. Пуховська, А. Сбруєва та ін.).

Теоретичне обґрунтування проблеми передового педагогічного досвіду здійснили відомі вітчизняні науковці (А. Бойко, І. Дичківська, Н. Дічек, О. Лавріненко, В. Паламарчук, Д. Пащенко, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.) та зарубіжні вчені (К. Ангеловські, О. Арламов, Ю. Бабанський, Х. Барнет, М. Бургін, Д. Гамільтон, Н. Грос, В. Журавльов, В. Загв'язинський, У. Кінгстон, Н. Лагервей, М. Майлз, А. Ніколс, М. Поташник, В. Сластьонін, А. Хаберман, Р. Хейвлок, А. Хуторської, Н. Юсуфбекова та ін.).

Проблему впровадження передового педагогічного досвіду вмотивували відповідні наукові дослідження за авторством А. Бойко, Н. Дем'яненко, І. Жерносек, М. Красовицького, Л. Момот, В. Паламарчук, О. Пасічник, І. Підласого, Н. Чепурної, О. Філоненко, М. Ярмаченка та ін.

Науковці, які займалися проблемами теорії і практики педагогічного новаторства, одностайні у висновках, що реформування системи сучасної освіти не може не спиратися на інноваційні процеси, зокрема відбуватися без урахування результатів творчих пошуків педагогів-новаторів, аналізу їхньої діяльності. За науковими висновками, новації не виникають спонтанно, а постають результатом системних пошуків, узагальнення педагогічного досвіду, розроблення схеми його апробації і моделі впровадження, мають глибоке вітчизняне історичне підґрунтя та європейське коріння, набувають особливого значення в сучасних освітньо-реформаційних перетвореннях, пов'язаних із творенням нової української школи, інноваційним розвитком педагогічної освіти в Україні, що дозволяє розглядати і трактувати його як системний рух в освіті.

Аналіз наукового розроблення питань історії новаторства та сучасної педагогічної практики дав змогу визначити притаманні цьому процесу об'єктивні суперечності між:

- новими реаліями освітньо-реформаційних перетворень, пов'язаних із творенням нової української школи та відсутністю критично осмисленого, теоретично обґрунтованого історико-педагогічного знання, яке може бути адаптоване в сучасний освітній простір;

- діяльністю педагогів, спрямованою на раціоналізацію освітнього простору закладів освіти та фрагментарністю історико-педагогічних знань про результати творчих пошуків педагогів-новаторів;

- необхідністю та потребою освітньої практики в науковому історико-педагогічному осмисленні проблем упровадження інновацій і відсутністю організованості, систематичності й послідовності в роботі з упровадження позитивних надбань;

- необхідністю прогнозування результатів упровадження інновацій та недостатнім науково-обґрунтованим уявленням про сутність нового в досягненнях передового новаторського досвіду.

Отже, ураховуючи нерозробленість наукової проблеми, її актуальність для сучасного історико-педагогічного знання обрано тему дисертаційного дослідження – **«Розвиток новаторського руху в історії освіти України ХХ ст.»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Уманського

державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер 0111U009198). Тема дисертації затверджена Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 4 від 17.11.2014 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогіки і психології НАПН України (протокол № 1 від 27.01.2015 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного узагальнення результатів історико-педагогічного аналізу виявити і розкрити провідні тенденції розвитку новаторського руху в історії освіти України ХХ ст. та актуалізувати досвід освітнього новаторства в сучасній шкільній практиці.

Відповідно до теми та мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати історіографію проблеми, обґрунтувати методологію та поняттєво-категоріальний апарат дослідження.

2. Визначити суспільно-політичні та організаційно-педагогічні передумови зародження і розвитку педагогічного новаторського руху в освітніх процесах України в досліджуваний період.

3. Обґрунтувати періодизацію розвитку новаторського руху в історії шкільної освіти України ХХ ст.

4. Висвітлити роль персоналій у розвитку новаторського педагогічного руху.

5. Визначити особливості розвитку новаторського руху в освіті України в досліджуваний період.

6. Схарактеризувати основні форми пропагування та популяризації новаторських досягнень в історії української освіти у ХХ ст.

Об'єкт дослідження – розвиток школи та освіти в Україні у ХХ ст.

Предмет дослідження – тенденції розвитку новаторського руху в історії освіти України в досліджуваний період.

Відповідно до поставлених завдань використано **комплекс методів дослідження**: *загальнонаукові*: теоретичного аналізу й синтезу, наукової класифікації (для аналітичної обробки науково-літературних, документальних і архівних джерел, обґрунтування методологічних і теоретичних засад дослідження, класифікації основних напрямів новаторства в освіті України визначеного хронологічного періоду); *загальні історико-педагогічні*: історико-системний (для характеристики новаторського руху як складного системного історико-педагогічного, практико-теоретичного утворення), історико-генетичний (для визначення передумов розвитку новаторського руху в освіті України ХХ ст.), історико-компаративний (для порівняння зарубіжних і вітчизняних напрямів освітньої інноватики, авторських підходів, схем і особливостей їх практичної реалізації); *спеціально-історичні*: синхронний (для дотримання регіонального принципу співвіднесення досвіду новаторських течій в освіті України заявленого періоду); діахронний (для розроблення періодизації процесу розвитку новаторського руху в історії освіти України у визначених дослідницьких межах); хронологічний, хронологічно-проблемний (для вивчення історичного процесу в послідовності, русі, динаміці, суперечностях і залежностях подій та явищ); порівняльно-історичний (для порівняння й співставлення інформації про періодизацію новаторського руху

в історії освіти України), актуалізації (для прогнозування розвитку дослідження феномену, надання практичних рекомендацій можливого впровадження виявленого конструктивного досвіду); *емпіричні*: інтерв'ювання, опитування, особисте спілкування з педагогами-новаторами для безпосереднього вивчення їхнього досвіду і врахування персонального оцінювання ними достовірності фактів, істинності перебігу подій.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 20-х рр. ХХ ст. до кінця 90-х рр. ХХ ст. *Нижня хронологічна межа* дослідження (20-ті рр. ХХ ст.) зумовлена впливом ряду об'єктивних та суб'єктивних чинників виникнення новаторського руху в соціально-економічних, суспільно-політичних та організаційно-педагогічних умовах становлення радянської системи освіти на українських землях. *Верхня хронологічна межа* дослідження (90-ті рр. ХХ ст.) визначена остаточним утвердженням національної системи освіти, розвитку педагогічного новаторського руху в освітніх процесах незалежної України, початку нового етапу наукового осмислення педагогічного новаторства, представленого у працях вітчизняних і зарубіжних теоретиків і практиків.

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальній належності українських земель у визначених хронологічних межах. Тому новаторський рух ХХ ст. розглядаємо в межах території України, що з 20-х рр. ХХ ст. у статусі УСРР (з 1937 р. – УРСР) входила до СРСР, а з 1991 р. стала незалежною державою.

Концептуальні засади дослідження. Наскрізною ідеєю дослідження є наукова оцінка розвитку новаторського руху в практиці української школи як динамічної системи, що має конкретно-історичний характер і залежить від суспільно-політичних, соціально-економічних, соціокультурних та культурно-антропологічних детермінант.

В основу дослідження покладено системно-хронологічний підхід до розгляду новаторського педагогічного руху в історії освіти України ХХ ст., що являв собою об'єднання кількох взаємозумовлених та взаємодоповнювальних складників:

– *адміністративно-управлінського* – ініціювання різноманітних нововведень «згори», впровадження яких забезпечувалось засобами системи адміністративного впливу, законодавчих актів, інструкцій тощо;

– *освітньо-практичного* – найважливіший і найбільш потужний елемент новаторського руху становили педагоги-практики. Серед них – визначні, талановиті, непересічні, навіть геніальні постаті в українській освіті. Вони були творцями оригінальних ідей, очільниками незвичних, нетрадиційних, інноваційних, авторських та альтернативних шкіл, з особливою атмосферою спілкування і навчання, взаємостосунків дитячого і педагогічного колективів. Цю хвилю посилювали їхні послідовники, прихильники, педагоги сільських і міських шкіл традиційних і нового типу, діяльність яких була живильним джерелом новаторських ініціатив;

– *науково-педагогічного* – діяльність представників педагогічної науки позначена намаганням дати об'єктивну оцінку різним новаціям, вивчити їхню сутність, доцільність, виявити позитивні і негативні риси, визначити оптимальні

умови впровадження нововведень. Діяльність науково-педагогічних представників сприяла до певної міри збалансуванню новаторських ініціатив, що йшли «знизу» і «згори».

Основна ідея дослідження ґрунтується на твердженні про те, що педагогічне новаторство – це творчий за суттю, постійний у часі, неоднорідний за інтенсивністю і масштабами, не завжди логічно завершений процес пошуків, розробки, втілення, впровадження нового, здатного сприяти вдосконаленню людської особистості в умовах освіти і виховання.

Методологічну основу дослідження становлять підходи:

– *системно-хронологічний*, що дав змогу розглянути педагогічний новаторський рух як процес і результат складного, суперечливого розвитку педагогічної діяльності, спрямованої на вдосконалення організації, змісту, результату освітнього процесу в шкільній практиці на конкретному історичному етапі;

– *культурологічний*, що дав змогу визначити специфіку досліджуваного феномену як соціокультурного явища, яке відображає загальну культуру конкретної епохи;

– *парадигмальний*, який сприяв об'єктивному сприйняттю феномену педагогічного новаторства як втілення інноваційних педагогічних ідей відповідно до змінюваного парадигмально-законодавчого освітнього поля та загального спрямування на подолання закритості та авторитарності, гуманізацію і демократизацію в українському шкільництві;

– *історичний* – для окреслення розвитку новаторського руху в українській школі з опорою на конкретні історичні факти та їхній взаємозв'язок із особливостями історико-педагогічного процесу;

– *ретроспективний* – дав змогу оцінити сучасну інноваційну педагогічну діяльність з позицій минулого, схарактеризувати педагогічне новаторство в його зв'язках і взаємодіях;

– *синергетичний* застосовано для виявлення загальних закономірностей у розвитку педагогічного новаторства як системи, що залежить від історико-педагогічної дійсності, соціальних, політичних і економічних чинників.

Визначені підходи до проблеми дослідження передбачають опору на такі методологічні *принципи*: системності, історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного, детермінізму, соціального підходу, аналогії, типологізації.

Теоретичною основою дослідження стали: концептуальні положення з основ методології педагогіки (М. Богуславський, С. Гончаренко, О. Джуринський, Е. Дніпров, Г. Корнетов, В. Краєвський та ін.); методології сучасної історико-педагогічної науки (Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, О. Петренко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.); праці, у яких висвітлено теоретичні аспекти новаторської педагогічної діяльності (А. Бойко, Н. Дічек, І. Жерносек, І. Кривонос, В. Паламарчук та ін.).

Джерельну базу дослідження становлять:

– *законодавчо-нормативні документи з розвитку освіти в Україні*: Постанови ЦК ВКП(б) «Про загальне обов'язкове навчання» (1930), «Про початкову

і середню школу» (1931), «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» (1932), «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР» (1934), «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» (1934), «Про викладання географії в початковій і середній школі СРСР» (1934), «Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок в початковій, неповній середній і середній школі» (1935); «Про запровадження єдиного навчального плану в школах УРСР» (1940), «Про заходи до дальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» (1946); Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959); Положення про восьмирічну школу (1960); Постанова Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення виробничого навчання учнів середніх загальноосвітніх шкіл» (1961); Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого покращення роботи середньої загальноосвітньої школи» і ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР» (1966); Рішення колегії Міністерства освіти УРСР «Про вивчення індивідуальних особливостей учнів» (1971); Закон УРСР «Про народну освіту» (1974); Постанови ЦК Компартії України «Пропозиції про поліпшення вивчення російської і української мов у школах Української РСР (1974)», «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» (1984), «Про заходи по виконанню постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10 липня 1984 року № 281 «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» (1984); Закон України «Про освіту» (1991); «Концепція середньої загальноосвітньої школи України» (1991), «Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа)» (2001); Закон України «Про інноваційну діяльність» (2002); Державна програма «Вчитель» (2002); Закон України «Про освіту» (2017); Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2001); концепція «Нова українська школа» (2016) та ін.;

– *матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України):* Ф. 166 – Міністерство освіти УРСР; Міністерство народної освіти України; Міністерство освіти України; Ф. 5139 – Центральный інститут удосконалення вчителів Міністерства освіти УРСР, Київ; Ф. 5160 – Педагогічне товариство Української РСР;

– *праці педагогів-новаторів:* Ф. Бацури, Г. Вовчанівської, О. Захаренка, С. Логачевської, В. Сухомлинського, І. Ткаченко, В. Хайруліної та ін.;

– *інформаційно-методичні матеріали інститутів післядипломної освіти педагогічних працівників:* «Інноваційний пошук в освітньому просторі Дніпропетровщини: методичний альманах» (Дніпропетровськ, 2005), «Освіта Дніпропетровщини за 15 років незалежності України» (Дніпропетровськ, 2006), «Феномен інноваційної школи: життєтворчі пріоритети: практико-зорієнтований посібник» (Дніпропетровськ, 2010), «Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху. Інформаційно-методичний збірник» (Полтава, 2006), «Адреси кращого педагогічного досвіду Полтавщини. Із матеріалів обласного банку передового педагогічного досвіду» (Полтава, 2007), «Збірник методичних матеріалів: Харківський інститут удосконалення вчителів (обмін педагогічним досвідом)» (Харків, 1939, 1940);

– видання, що розкривають і популяризують діяльність українських педагогів: А. Бойко «Наукові, навчальні й моральні уроки. Наукова педагогічна школа» (2009), «Грані творчості» (1990); І. Кушніренко «Освітня зоря Михайла Фоменка: життя і творчість» (2014); В. Мацюк «Цікавішої професії не знаю: Нариси про вчителів» (1988), «Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття)» (2010); В. Онищук «Типи, структура і методика уроку в школі» (1968); Б. Ступарик «Школі – національне виховання молоді» (2005) та ін.;

– фахові періодичні видання: *центральна педагогічна преса: фахові газети:* «Народний учитель» (1926), «Культура і побут» (1927), «Радянська освіта» (1940–1990), «Освіта України» (1996–2015); *фахові журнали:* «Шлях освіти» (науково-педагогічний місячник Наркомосвіти УРСР (1922–1930), «Початкова школа» (1969–2011), «Радянська школа» (1945–1991), «Рідна школа» (199–2011), «Українська мова і література в школі» (1951–1994), «Дивослово» (1994–2015) та ін.; *регіональна педагогічна преса:* «Нива знань» (1995–2015), «Джерело» (1993–2017), «Радянський педагог» (1988–1990), «Педагог Прикарпаття» (1990–1992), «Альма-матер» (1992–1995);

– офіційні українські сайти: середніх шкіл, установ післядипломної педагогічної освіти, навчально-дослідницьких і навчальних центрів; «Книги педагогічної слави України», проекту «Педагоги-новатори в Україні» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського НАПН України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше:*

– виявлено і розкрито провідні тенденції розвитку новаторського руху в історії освіти України ХХ ст. та актуалізовано досвід освітнього новаторства в сучасній шкільній практиці;

– визначено суспільно-політичні (соціалістичні ідеали, комуністична ідеологія, жорстка регламентація освітніх процесів, сталінський терор, «хрущовська відлига»), організаційно-педагогічні (ієрархічне та централізоване управління освітою, стала система освіти, соціально-особистісне виховання, наголос на формуванні учнівських колективів, педагогіка співробітництва) передумови зародження новаторського руху педагогів в Україні досліджуваного періоду;

– обґрунтовано періодизацію розвитку новаторського руху в історії шкільної освіти України ХХ ст. в єдності п'яти етапів: етап новаторського експериментування в освіті (1920 – 1930 рр.); етап згасання новаторських пошуків (1931 – 1955 рр.); етап відновлення освітнього новаторського руху (1956 – 1969 рр.); етап активізації новаторського руху (1970 – 1990 рр.); етап актуалізації новаторства, педагогічної інноватики (1991 – 2000 рр.);

– *уточнено* сутнісні характеристики понять: «новаторський педагогічний рух» (творчий за суттю, постійний у часі, неоднорідний за інтенсивністю і масштабами, не обов'язково логічно завершений процес пошуків, розробки, упровадження нового в шкільну практику), «педагогічне новаторство» (процес розроблення, обґрунтування, апробації і впровадження інноваційних авторських і колективних освітніх технологій, проектів, спрямованих на формування позитивних

якостей людської особистості в умовах освіти і виховання, гуманізацію і демократизацію освітнього простору в закладах освіти); «розвиток новаторського педагогічного руху» (історико-еволюційне розгортання новаторського руху, відповідно до змінюваного законодавчого освітнього поля, суспільно-політичних обставин, специфіки розвитку освіти в країні);

подальшого розвитку набули: історіографія проблеми та класифікація джерел дослідження на основі системно-хронологічного підходу; наукові уявлення про роль персоналій у розвитку новаторського педагогічного руху (О. Амеліної, Г. Вовчанівської, В. Каюкова, Г. Ковури, С. Логачевської, Я. Овсієнко, В. Стрілько, В. Хайруліної, О. Хмури та ін.); про особливості розвитку новаторського руху в освіті України; про основні форми пропагування та популяризації новаторських досягнень в історії української освіти у ХХ ст.

До наукового обігу введено маловідомі та раніше невідомі документи, історичні факти, пов'язані з історією розвитку новаторського руху в освіті України ХХ ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні результати й висновки дослідження (зокрема, виокремлені провідні тенденції розвитку новаторського руху в історії освіти України ХХ ст. та актуалізований досвід освітнього новаторства в сучасній шкільній практиці) становлять фактологічний історико-педагогічний матеріал, який поглиблює знання про специфіку розвитку новаторського руху, дозволяє забезпечити об'єктивне трактування низки феноменів педагогічного новаторства, визначити умови його успішного впровадження. Урахування негативного ретродосвіду впровадження інновацій дає змогу прогнозувати і запобігати антиінноваційним бар'єрам на сучасному етапі та вдосконалювати управління інноваційною діяльністю.

Матеріали дисертаційної роботи, її основні положення і висновки використано під час викладання навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка» та підготовки їх навчально-методичного забезпечення (навчальні й робочі програми, методичні рекомендації, навчально-методичні матеріали).

Результати дослідження, систематизовані й узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база можуть бути використані для розв'язання наукових і практичних завдань формування національної культурно-освітньої політики, реформування української освіти, можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки, історії України тощо.

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Мукачівського державного університету (довідка № 2168 від 28.11.2018 р.), КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради» (довідка № 289/01-18 від 10.12.2018 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10 / 1881 від 4.12.2018 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка №1327/01 від 17.12.2018 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка №03-28/02/3463а від 11.12.2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів:

– *міжнародних*: «Неперервна педагогічна освіта: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 2015), «Дидактика початкової школи: реалізація технологічного та компетентнісного підходів» (Умань, 2015), «Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення» (Умань, 2015), «The Phenomenon of Pedagogical Innovation» (Будапешт, 2015), «Мова, освіта, культура: античні цінності – сучасне застосування» (Умань, 2016), «Розвиток наукової та інноваційної діяльності: здобутки, проблеми, перспективи» (Умань, 2016), «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі» (Одеса, 2017), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 2017), «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (Умань, 2017), «Розвивальне навчання як пріоритет організації навчально-виховного процесу» (Мукачево, 2017), «Інновації в освіті: здобутки та перспективи» (Умань, 2017);

– *всеукраїнських*: «Забезпечення наступності в роботі дошкільної та початкової ланок освіти в умовах упровадження нових державних стандартів» (Умань, 2015), «Актуальні проблеми навчання і виховання в контексті сучасної освітньої парадигми» (Мукачево, 2015), «Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація» (Мукачево, 2016), «Новітні тенденції функціонування електронних фахових видань» (Умань – Кам'янець-Подільський, 2016), «Етичний портрет педагога: історія та сучасність» (Хмельницький, 2016), «Педагогічна практика як перша ланка практичного засвоєння педагогічної професії» (Хмельницький, 2016), «Інновації в освітньому середовищі: надбання та перспективи» (Умань, 2016), «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі» (Дніпро, 2016), «Самореалізація пізнавально-творчого і професійного потенціалу особистості в інноваційній освіті» (Суми, 2016), «Сучасні освітні технології у навчально-виховному процесі початкової та основної школи» (Корсунь-Шевченківський, 2017).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2014–2018).

Публікації. Результати дослідження відображено в 40 одноосібних наукових працях, із них: 1 монографія, 23 статті, які відображають основні наукові результати (5 – у зарубіжному фаховому виданні), 16 – апробаційного характеру.

Кандидатську дисертацію на тему «Підготовка майбутніх учителів до застосування інформаційних технологій у процесі вивчення суспільствознавчо-природознавчих дисциплін у початковій школі» захищено у 2009 р. за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (807 найменувань, із них 13 іноземною мовою), 4 додатки на 180 сторінках. Загальний обсяг роботи – 665 сторінок, із них основного тексту – 395 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, доцільність і ступінь розробленості тематики дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і хронологічні межі; аргументовано концептуальні, методологічні та теоретичні засади, методи дослідження; проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку; окреслено структуру роботи.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку педагогічного новаторського руху в історії освіти України ХХ ст.»* – здійснено історіографічний аналіз проблеми, схарактеризовано поняттєво-категоріальний апарат дослідження, висвітлено роль персоналій у розвитку новаторського педагогічного руху.

З'ясовано, що педагогічне новаторство, його феномен, сутність, конкретні вияви постійно перебувають у колі наукових зацікавлень педагогів, як учених, так і педагогів-практиків. Їхній науковий доробок презентовано численними науковими студіями: статтями, монографіями, дисертаціями. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, дозволив згрупувати їх за такими напрямками: поняття, сутність, ознаки, класифікація новаторства (інноватики) в освіті (С. Гончаренко, І. Жерносек, І. Кривонос, Л. Момот, Н. Ничкало, О. Савченко, М. Ярмаченко та ін.); історичні аспекти освітнього новаторства (Л. Березівська, Н. Дічек, Н. Дем'яненко, Л. Литвин, В. Примакова, О. Попова, О. Сухомлинська, О. Павлюк та ін.); інноваційні освітні технології (А. Бойко, І. Дичківська, В. Паламарчук та ін.); персоніфікована освітня новаторська діяльність (Л. Березівська, О. Біда, В. Ауліна, М. Антонєць, Л. Даниленко, Н. Дічек, О. Сухомлинська та ін.); авторські школи в освіті (О. Гончарук, Н. Гузик, А. Гудовсек, І. Козак, Н. Побірченко, М. Проц, О. Сухомлинська та ін.); узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду (освітньої інноватики) у практику закладів освіти (А. Бойко, І. Жерносек, І. Жорова, О. Маринівська, В. Паламарчук та ін.). Проаналізовано специфіку потрактування передового педагогічного досвіду, поняття про новаторство у фаховій довідковій літературі – словниках та енциклопедіях.

Дослідники пов'язують новаторство із передовим педагогічним досвідом, вважають рушієм прогресу в освітній галузі, вершиною особистісного педагогічного досвіду.

Розкрито сутність і зміст новаторства як педагогічної категорії. З'ясовано, що педагогічне новаторство охоплює широке поле інноваційної діяльності як феномен, навколо якого об'єднуються пошуки інноваційної педагогічної концепції, спрямованої на виявлення шляхів виховання освіченої високоморальної і духовної особистості, а не індивіда – носія знань.

Вивчення специфіки розвитку новаторського педагогічного руху потребувало осмислення таких феноменів, як: «педагогічне новаторство», «педагог-новатор», «передовий педагогічний досвід», «педагогічна інновація», «інноваційна педагогічна діяльність», «авторська школа», «упровадження передового педагогічного досвіду». Історіографічний аналіз досліджуваної проблеми засвідчив, що різні визначення феномену передового педагогічного досвіду об'єднує

усвідомлення того, що «новаторський педагогічний рух» – це творчий за суттю, постійний у часі, неоднорідний за інтенсивністю і масштабами, не завжди логічно завершений процес пошуків, розробки, втілення, упровадження нового, здатного сприяти вдосконаленню людської особистості в умовах освіти і виховання. Розкриваючи сутність педагогічного новаторства, ми повністю поділяємо думку О. Сухомлинської та інших учених про синонімію термінів: «педагогічні новації», «педагогічне новаторство» та «передовий педагогічний досвід».

Під педагогічним новаторством розуміємо процес розроблення, обґрунтування, апробацію і впровадження інноваційних авторських і колективних освітніх технологій, проектів, спрямованих на формування позитивних якостей людської особистості в умовах освіти і виховання, гуманізацію і демократизацію освітнього простору в закладах освіти.

Установлено, що модернізаційні процеси в освіті та зміни підходів на компетентнісні змушують до актуалізації потрактування понять, що категоризують феномени новаторської педагогічної діяльності. Освітньо-модернізаційні процеси початку ХХІ ст. актуалізували інше рівнозначне поняття – «педагогічна інноватика», за допомогою якого інтерпретують феномен педагогічного новаторства в сучасній педагогічній теорії. У сучасній педагогічній теорії сутність інноваційної педагогічної діяльності пов'язують із застосуванням інноваційних педагогічних технологій.

Уточнено класифікацію передового педагогічного досвіду і педагогічних нововведень, яку запропонувала Н. Дічек (нове щодо організаційно-педагогічних засад шкільної освіти; нове у змісті шкільної освіти; нове у процесуально-методичному забезпеченні навчально-виховного процесу в школі) та ряд зарубіжних науковців (К. Ангеловські, А. Івіцька-Оконьська, Є. Моржишек-Банащик, В. Оконь).

Перший вектор (за Н. Дічек) стосується всіх ланок освітньої системи (її структурно виокремлених, самостійних частин). Вважаємо, що перший вектор реалізується з ініціативи «згори», хоча спонукальними мотивами до цього можуть бути й сукупні численні ініціативи «знизу».

Другий вектор – нововведення у змісті шкільної освіти. Вони менш масштабні, мають менший суспільний резонанс, проте є важливими для характеристики прогресивних процесів у педагогічній галузі. У цьому сенсі педагогічним новаторством є розроблення і уведення у шкільну практику нових предметів, принципово нових навчальних книг, структура і зміст яких відбивають актуальні вимоги дійсності.

Третій вектор новаторства, тобто запровадження нового у процесуально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу в школі, – це розробка і втілення нових методик викладання певного предмета чи інтегрування навчальних курсів, нові методи індивідуального і групового, або колективного, навчання, виховання та соціалізації школярів, нові форми організації зазначених процесів і керівництва ними тощо. Він зазвичай пов'язаний з іменами конкретних авторів-розробників або педагогів-новаторів.

Уточнено класифікації педагогічних інновацій, представлені у працях зарубіжних дослідників та виокремлено такі: інновації на рівні практики часто без

теоретичного обґрунтування; модернізації, що стосуються школи як дидактично-виховної системи і які відносяться до теорії на основі практики; новаторство, що визначається як найскладніша частина інновації і полягає в широкій зміні сфери освіти; цілісні зміни, які поєднують в собі теорію і практику; творення нової системи виховання, навчання, опіки, освіти.

Різновидом новаторської педагогічної діяльності є заснування інноваційних закладів освіти, які відомі як авторські школи. На позначення новаторських навчальних закладів уживається також термін альтернативна школа. В роботі узагальнено погляди учених (Н. Дічек, О. Заболотної, І. Козак, М. Проц, О. Сухомлинської) на сутність інноваційних закладів освіти та специфіку організації їхньої діяльності в Україні.

У дослідженні проаналізовано, як протягом ХХ століття визначали роль учителя в системі освіти взагалі і його роль в інноваційних процесах. Зокрема простежено історію формування поглядів на роль учителя в інноваційних процесах та реалізації новаторських ідей (В. Андрущенко, А. Бойко, Н. Дем'яненко, В. Кузь, А. Кузьмінський, Н. Ничкало О. Савченко, В. Сухомлинський та ін.). З'ясовано, що кардинальні суспільні зміни вимагають від учителя переорієнтації його свідомості на гуманістичні цінності, адекватні характеру творчої інноваційної педагогічної діяльності. Упродовж досліджуваного періоду простежується постійне декларування потреби учителя з новими ідеями.

Особлива роль учителя в інноваційних процесах відображена у законодавчих документах досліджуваного періоду. У 1919 р. Всеукраїнським звертається до учителів із закликом взяти участь у будівництві нової радянської школи, у культурній праці, відродженні української культури. Влада прагнула піднести авторитет учительства, визначити його роль у побудові нової держави, констатувала, що народний учитель несе освіту, є інтелектуальною силою, його обов'язок відродити своїм досвідом і працею українську культуру. У 1992 р. на I Всеукраїнському з'їзді педагогічних працівників було запропоновано державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), одне із завдань якої передбачало підготовку нової генерації педагогічних кадрів від вихователя дитсадка до викладача вищого навчального закладу.

Постановою Кабінету Міністрів (2002) затверджено державну програму «Учитель». Відповідно до цієї програми, освіта кваліфікована як пріоритетна сфера в соціально-економічному, духовному і культурному розвитку Української держави, а учителю в цій системі відводили ключову роль. Позицію України у питаннях модернізації освіти, підготовки педагогічних кадрів заявлено на Форумі міністрів освіти європейських країн «Школа ХХІ століття: Київські ініціативи» (2011). Прийняте за підсумками Форуму Київське комюніке (затверджене Комітетом Ради Європи та офіційно направлене до міністерств освіти 47 країн) відобразило думку щодо створення єдиного європейського освітнього простору «від дитячого садка до університету». Одним із головних напрямів визначено підготовку вчителя-новатора: «Новій освіті Європи – новий європейський учитель».

Отже, прагнення до новизни, пошуки вдосконалення як системи освіти загалом, так і окремих її складників властиві педагогічній діяльності на всіх етапах розвитку школи та педагогічної думки.

У другому розділі – *«Становлення феномену новаторського руху в педагогічній практиці ХХ ст.»* – розкрито передумови становлення педагогічного новаторства, обґрунтовано періодизацію розвитку новаторського педагогічного руху в Україні у ХХ ст.

З'ясовано, що проблеми передового педагогічного досвіду завжди були в центрі уваги керівних державних освітніх органів, які демонструють специфіку ініціювання новаторського руху «згори». Радянське керівництво декларувало принципи організації освіти, що спонукали до новаторства. В урядових документах, які стосувалися освіти, прямо чи опосередковано порушувались різні аспекти передового педагогічного досвіду в контексті інших проблем шкільництва, що спонукало педагогічних працівників до пошуку інновацій, які б сприяли піднесенню їхнього освітнього рівня. Крім постанов та розпоряджень, очільники партії й освіти висловлювали свої позиції в центральній педагогічній пресі, де з-поміж іншого окреслювали і завдання щодо важливості передового педагогічного досвіду, що відповідно симулювало розвиток педагогічного новаторського руху.

У постанові ЦК ВКП (б) «Про початкову та середню школу» (1931) перед наркомосами союзних республік поставлено вимогу створити в кожному районі і в усіх містах мережу зразкових шкіл зі сприятливими матеріальними умовами, кращими педагогічними силами. У постанові йшлося про використання нових, перевірених практикою методів навчання і виховання, розвитку ініціативності в освітній діяльності. Відповідно поставлено вимогу поліпшення методичної роботи і зосередження роботи дослідних інститутів на вивченні й узагальненні педагогічного досвіду. Новою ідеєю стала вимога ввести в систему органів народної освіти структурний підрозділ – інститут інструкторів зі складу досвідчених учителів, переглянути склад редакційних колегій педагогічних видань і залучити до них учителів.

Кардинально змінювала підходи до навчального процесу в школі постанова ЦК ВКП (б) від 25 серпня 1932 р. «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі». При викладанні навчальних дисциплін передбачалося використання різноманітних методів роботи (робота з підручником, самостійні роботи, екскурсії, демонстрації тощо), а також колективні та індивідуальні форми роботи. Було запропоновано розробити програми з методики окремих дисциплін. Значну увагу приділено постаті учителя, обов'язком якого визначали опанування методикою навчання, постійне підвищення педагогічної майстерності й обов'язкового використання досягнення передових шкіл та учителів.

До пошуків нових методів навчання спонукали і постанови про викладання історії в «живій і цікавій формі» («Про викладання громадянської історії в школах СРСР», 1934), несхвальна оцінка сухого й абстрактного викладання географії, вимога дотримання принципів цікавості, доступності, наочності у викладанні матеріалу («Про викладання географії в початковій і середній школі СРСР», 1934).

У 30-ті роки ХХ ст. вийшло «Положення про зразкові політехнічні школи», які повинні були стати осередком інновацій, опорним пунктом перевірки нових методів навчання, осередком кращих педагогічних сил, ударників-освітян, методистів.

Перехід на новий навчальний план як знаряддя поліпшення якості навчання та виховної роботи передбачено наказом народного комісара освіти УРСР від 4 жовтня 1935 р. «Про навчальні плани для початкової, неповної середньої та середньої школи УРСР», в якому зазначено на важливості підготовки до уроку та пошуку й використання ефективних методів викладання.

Про важливість методичної роботи як основного чинника, що здатен підняти на вищий щабель навчально-виховну роботу школи, йшлося в наказі народного комісара освіти УРСР Ф. Редька «Про поліпшення керівництва і контролю роботи шкіл і учителів» (1939). Особливу увагу звернено на важливість проведення систематичної роботи з вивчення досвіду кращих шкіл. Завідувачів відділами народної освіти та директорів шкіл зобов'язували організувати предметні методичні об'єднання під керівництвом кращих учителів, а директорів шкіл – широко висвітлювати їх досвід. Поштовхом до новаторських пошуків була організація соціалістичних змагань між передовими школами й учителями, під час яких вони мали можливість продемонструвати педагогічну майстерність.

У 30-х – 40-х роках ХХ ст. запропоновано низку освітніх нормативних документів, що прямо чи опосередковано стосувалися питань підвищення педагогічної кваліфікації вчителів: «Положення про районні та міські педбази підвищення кваліфікації педагогів» (1931), постанова Колегії народного комісаріату освіти «Про республіканське соціалістичне змагання шкіл Української РСР» (1940), положення «Про інспектора шкіл УРСР» (1945) та ін. Зокрема, у постанові ЦК КП(б)У «Про заходи до дальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» (1946) піддано критиці діяльність науково-дослідного інституту педагогіки і психології, газети «Радянська освіта» і журналу «Радянська школа» щодо вивчення та популяризації досвіду роботи кращих учителів і шкіл. У зв'язку з цим ЦК КП(б)У зобов'язав Міністерство освіти УРСР і обласні відділи народної освіти проводити курси, семінари, обмін досвідом роботи кращих учителів, видавати інструктивні листи та методичні розробки. Усі ці документи свідчать про постійну увагу урядових органів до передового педагогічного досвіду та демонструють специфіку ініціювання новаторського руху «згори».

Найважливіші питання освіти і передового досвіду порушувались на сторінках педагогічних журналів, які зазвичай були надмірно пафосними. Типовими для радянського часу були декларативні висловлювання про піклування освітою і школою партії та уряду, які очікували у відповідь «невпинного поліпшення роботи», «все нових успіхів» у справі навчання і виховання дітей та молоді. Виступи урядовців, різноманітні урядові та партійні документи містили заклики до покращення роботи школи загалом та впровадження передового досвіду зокрема.

Важливою подією в історії вітчизняної школи став перехід від загального обов'язкового семирічного навчання до загального обов'язкового восьмирічного навчання (постанова Верховної Ради Української РСР «Про хід виконання Закону про зміцнення школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», 1962). Передбачалося, що в процесі перебудови невпинно зросте кількість учителів-новаторів, майстрів педагогічної праці. Одночасно постанова зобов'язувала до систематичного вивчення і широкого впровадження у практику

досягнень передового педагогічного досвіду з метою рішучого піднесення рівня знань з основ наук, умінь та практичних навичок учнів і студентів, піднесення ролі й авторитету вчителів, викладачів. З цією метою Рада міністрів Української РСР запропонувала розглянути питання про зміцнення матеріальної бази шкіл, створення кабінетів і майстерень, на підприємствах розширити виробництво навчального приладдя і обладнання.

Важливою подією у справі поширення передового досвіду, розвитку новаторства у сфері освіти стала постанова «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» (1977), яка зобов'язувала, щоб кожен урок сприяв розвиткові пізнавальних інтересів учнів і набуттю ними навичок самостійного поповнення знань, вихованню у сфері матеріального виробництва.

Про необхідність упровадження передового педагогічного досвіду в практику, постійного підвищення фахової майстерності вчителів йшлося під час конференції «Особа вчителя і урок» (Центральний інститут удосконалення кваліфікації учителів, 1986), колеги Міністерства освіти Української РСР («Про удосконалення системи вивчення і поширення передового педагогічного досвіду», 1987) тощо.

Робота з вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду стає важливим напрямом діяльності Міністерства освіти УРСР, місцевих органів управління, керівників педвузів, шкіл і методичних установ.

Отже, протягом досліджуваного періоду проблема вивчення, узагальнення і впровадження передового досвіду залишалася актуальною. Акцентування на ній ставало стимулом розвитку новаторського руху.

Аналіз історіографії проблеми та джерельної бази дослідження сприяв визначенню організаційно-педагогічних передумов становлення педагогічного новаторства як основного критерію періодизації розвитку новаторського педагогічного руху в Україні у ХХ ст.

Питання періодизації історії педагогічної думки, школи та освіти висвітлено у працях Н. Дічек, А. Кузьмінського, С. Лободи, О. Петренко, О. Сухомлинської та ін. На підставі опрацювання праць науковців з питань розвитку освіти в контексті суспільно-політичних особливостей досліджуваного періоду в розвитку новаторського руху в Україні у ХХ ст. виокремлено п'ять етапів.

Перший етап (1920 – 1930 рр.) – новаторське експериментування в освіті – зв'язок з освітнім реформаційним рухом зарубіжжя, руйнування засад старої школи, експериментаторство й новаторство, відкритий діалог з педагогікою і педагогічними новаторами зарубіжжя; впровадження методу проєктів, Дальтон-плану, лабораторно-бригадного методу; функціонування новаторських навчальних закладів (окремі з яких почали свою діяльність ще до 1920 року).

Другий етап (1931– 1955 рр.) – згасання новаторських пошуків, що зумовлено уніфікацією радянської системи освіти, а також несприятливими суспільно-політичними умовами: сталінські репресії, голодомор, війна, складний післявоєнний період. Науковці суголосні в тому, що до кінця 50-х років ХХ ст. педагоги не мали можливості експериментувати й виявляти свої індивідуальні творчі здібності; політична ситуація в країні та її проєкція на педагогіку не сприяли активному розвитку новаторства.

Третій етап (1956 – 1969 рр.) – відновлення освітнього новаторського руху. Політична «відлига» кінця 50-х рр. ХХ ст. сприяла відновленню гуманістичної спрямованості вітчизняної педагогіки. У цей час набувають поширення різноманітні новаторські нововведення, а саме: новаторські ідеї, спрямовані на вдосконалення структури уроку, що відомі під назвою кіровоградський і липецький досвід, початок системного висвітлення передового педагогічного досвіду в спеціальних рубриках періодичної педагогічної преси («Радянська освіта», «Радянська школа», «Початкова школа», «Українська мова в школі», регіональна періодика). Видатна постать педагога-новатора цього часу – В. Сухомлинський, який виступив проти авторитарно-догматичного змісту виховання і схоластичного відірваного від життя змісту освіти.

Четвертий етап (1970 – 1990 рр.) – активізації новаторського руху на тлі директивного реформування шкільної освіти, посилення уваги до вивчення, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду вчителів-новаторів. У межах цього етапу особливими є 80-ті роки, які академік О. Сухомлинська називає потужною хвилею, справжнім проривом у новаційних процесах, що здійснили вчителі-новатори, які технологізували свої методи навчання, увели новачі й новотворення, передовий педагогічний досвід, творчо розвинули низку педагогічних ідей і принципів. Саме ці десятиліття багато дослідників вважають ключовою точкою відліку в розвитку новаторського руху.

П'ятий етап (1991 – 2000 рр.) – актуалізації новаторства, педагогічної інноватики як складової й ознаки інноваційного реформування освітньої галузі в контексті її інтернаціоналізації та світової освітньої інтеграції України. Утворення Української незалежної держави зумовило якісні зміни в системі освіти і потужну інтенсифікацію новаторського педагогічного руху, спрямованого на відновлення української національної школи, розбудову начальних закладів нового типу.

У третьому розділі – «Розвиток педагогічного новаторського руху в Україні в першій половині ХХ ст.» – висвітлено досвід зарубіжної педагогіки як чинник новаторського руху в Україні у 20–30 роки ХХ ст.; розкрито основні напрями педагогічного новаторства в Україні в першій половині ХХ ст.; схарактеризовано проблеми впровадження інновацій у шкільну практику в 20–30 роки ХХ ст.

З'ясовано, що побудова нової школи в Україні і розвиток новаторського педагогічного руху в першій половині ХХ ст. відбувалися на тлі новаторських пошуків у зарубіжній педагогіці. Природно, що ті зміни, які відбувалися в освіті за кордоном, ставали орієнтиром і для змін у вітчизняній освітній практиці.

Установлено, що питанням впливу ідей зарубіжної педагогіки в період 20-х років ХХ ст. присвятили наукові розвідки О. Сухомлинська, О. Барило (ідеї вільного виховання в реформаторській педагогіці кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.); Г. Кемінь (розвиток ідей «нового виховання» в західноєвропейській педагогіці кінця ХІХ – середини ХХ ст.); В. Коваленко (педагогічні ідеї Дж. Дьюї та їх вплив на педагогічну теорію і шкільну практику в Україні); Н. Осьмук (ідеї реформаторської педагогіки в дослідженнях українських освітніх діячів 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст.); С. Пірожак (вплив зарубіжної реформаторської педагогіки на вітчизняну педагогічну думку 20-х рр. ХХ ст.); Т. Петрова (гуманізація

навчально-виховного процесу в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст.); А. Растрігіна (розвиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця XIX – першої половини XX ст.); Ю. Чопик, І. Стражнікова (історіографія розвитку реформаторської педагогіки в дослідженнях українських науковців другої половини XX – початку XXI ст.) та ін.

З'ясовано, що українські педагоги мали змогу отримати широку інформацію про різноманітні аспекти зарубіжного шкільництва – систему освіти загалом, організацію різних типів шкіл, застосування методик навчання грамотності, лічби, вивчення шкільних предметів. Вивчення цих матеріалів давало простір для зіставлень, ставало поштовхом до експериментів на власному освітньому ґрунті, сприяло педагогічному пошуку. Новаторство українських освітян полягало в роботі над удосконаленням зарубіжних методів, у пошуку можливостей їхнього успішного застосування на українських теренах.

Найбільш привабливим для українських освітян став зарубіжний досвід Дальтон-плану, система навчання за яким набула масового поширення, – відміна класно-урочної форми навчання та заміна її бригадно-лабораторною. Про активне впровадження та апробацію нового методу свідчать численні публікації учителів у тогочасній педагогічній пресі, у якій публікували матеріали обговорення Дальтон-плану, статті, у яких учителі-практики ділилися досвідом упровадження, презентували власне бачення стратегій його використання, обґрунтовували позитивні та негативні оцінки інновації. Зокрема, журнал «Шлях освіти»: А. Мостовий «Дальтон-план у світлі наших прагнень» (1924); В. Яковлев «Комплексна система і дальтон-план» (1924); О. Парадиський «Дальтон-план і комплекси» (1925); І. Слуцькин «На шляху до дальтонського плану» (1925) та ін.

Історіографічний аналіз свідчить, що детальне обґрунтування цього методу подав учений-педагог, історик освіти і громадський діяч С. Сірополко у книзі «Дальтон-план в шкільному вихованні та навчанні» (Львів, 1928), поєднуючи власні висновки із посиланням на книгу основоположниці методу О. Паркерст. Педагог кваліфікує метод Дальтон-плану як новаторський, такий, що стосується не тільки шкільної програми, чим у більшості випадків, за його зауваженням, обмежувались учителі-новатори, а такий, що змінює умови життя школи. Новаторський метод автор протиставляє традиційній школі, яку називає пасивною. Нетрадиційний спосіб організації шкільного навчання, пов'язаний із відміною класно-урочної системи, і відповідно інші методи ставали предметом широкого обговорення серед новаторів – тих, хто безпосередньо у своїй діяльності втілював інновації, на практиці виявляв її позитивні та негативні сторони. Під час обговорення й обміну досвідом учителі визначали переваги та недоліки різноманітних нововведень і, оприлюднюючи власні висновки, творили базу для подальших узагальнень, які стали підґрунтям формування теорії впровадження інновацій. Пізніше метод Дальтон-плану було визнано недоречним і в подальшому в радянській педагогіці він піддавався критиці та засудженню як буржуазна педагогічна теорія. Спроби модифікувати Дальтон-план, подолати крайню індивідуалістичність педагогічної дії, поєднуючи його з методом проектів, та пов'язати з колективною роботою не привели до бажаних результатів. Про

актуальність новаторських пошуків початку ХХ ст. свідчать спроби сучасних освітян відродити позитивний історико-педагогічний досвід у практиці сучасної школи.

Комплексна система навчання 20-х рр. ХХ ст. вимагала певних форм організації праці, однією з яких була ланкова система. Теоретики і практики вбачали в ній прогресивний метод організації навчально-виховного процесу, реалізацію потреби в новій педагогіці, яка б орієнтувалася не на окрему дитину, а на дитячий колектив як об'єктивну реальність у педагогічному процесі. Досвід роботи системи був презентований у педагогічній пресі («До техніки проробки навчального матеріалу в ланках», «Групові робочі конференції на облік праці в ланках» («Народний учитель», 1926); збірнику праць «Практика ланкової праці в трудовій школі» (1927), що містив матеріали про роботу вчителів трудової школи м. Харкова під керівництвом професора П. Волобуєва і підготовлений за редакцією професора О. Залужного («Про ланкову організацію в семиріччі», «Ланки та самоврядування», «До справи ланкової організації в школах соцвиху»).

Знахідки передових учителів 20-х років ХХ ст., які закликали до обміну досвідом упровадження нової системи навчання, мали вплив на розвиток педагогічної теорії і практики. Проте недостатнє наукове осмислення і не завжди виправдане впровадження в масову практику звели нанівець цінні починання новаторів. Тому з 30-х рр. ХХ ст. починається період «методичного догматизму» в теорії і практиці шкільного новаторства.

На вирішення конкретних дидактичних завдань були спрямовані інноваційні пошуки вчителів щодо навчання грамоти, письма і читання. Провідним методом навчання грамоти у 20-х роках ХХ ст. став метод цілих слів, який ще називали американським методом. Редакція газети «Культура і побут» у 1926–1927 роках ініціювала обговорення новаційного методу навчання грамоти, що було висвітлене в низці публікацій: «Американська метода: американка чи звуковка», «Про американізовану методу», «Про американську методу та нові методи взагалі», «Ще про американську методу», «Про американську методу навчання грамоти», «Ще про методу цілих слів», «Метода цілих слів», «Американська метода», «З дискусії про американську методу».

Чимало педагогів-практиків сприйняли новий метод і обстоювали доцільність його використання. Водночас матеріали періодики засвідчують, що нову методику навчання було запроваджено примусово, без належного її вивчення, апробації та перевірки результатів ефективності, без переконливих доказів її прогресивності на тлі традиційного методу, через те вона викликала шквал критичних зауважень. Негативне сприйняття інноваційної зарубіжної (американської) методики навчання грамоти зумовлено і тим, що його запровадження передбачало цілковиту відмову від традиційного методу, яким користувалися у вітчизняних школах.

Як свідчить аналіз джерел, новаторські пошуки вчителів насамперед були спрямовані на проблему оволодіння грамотою, методику навчання читання, особливо в післябукварний період («Тихе читання виправдало себе», «Німе читання», «Слово за вчителем-практиком», «Навчання читати» та інші публікації).

Автори читанок, педагоги спрямовували свої пошуки на формування інтересу до читання, зацікавлення книгою, прагнули наповнити їх цікавим, пізнавальним матеріалом. Зокрема, запропоновано новаційний тип уроку – лекції тихого читання.

З-поміж виокремлених у дослідженні проблем упровадження інновацій у шкільну практику в 20–30 роки ХХ ст. – внутрішні антиінноваційні бар'єри, що полягають у психічному опорі педагога до здійснення інноваційної діяльності. Педагоги, учені 20-х років ХХ ст. констатували проблему психологічної неготовності вчителя до прийняття інновації. Так, С. Сірополко, на прикладі системи навчання за методикою Дальтон-плану, зауважував, що саме психологічний чинник («причини внутрішнього характеру») є найбільш вагомим фактором, який перешкоджає успішному впровадженню нової системи навчання. Насамперед, скептицизм з боку педагогів і батьків щодо переваг Дальтон-плану над класною системою навчання та щодо фактичної можливості здійснити цей перехід. Учений пропонував шляхи усунення цих перешкод: проведення роз'яснювальної роботи, вивчення досвіду тих шкіл, у яких цей метод дав позитивні результати; залучення учнів, яким сподобалася нова система («палким пропаторам нового методу») тощо.

З-поміж причин невдач, що викликали недовіру учителів до переваг нововведень (емоційні переживання, сумнів, відчай і зневіру), – швидка і занадто часта зміна інновацій. Про гостроту цієї проблеми в досліджуваній період свідчать роздуми вчителів у друкованих виданнях, про досвід упровадження нових методик, новаторські методи і системи. Педагогів-практиків турбувало те, що через часту зміну нововведень учні можуть недоотримати відповідних знань, бо працювати за традиційним перевіреним методом забороняли, а новий не давав очікуваних результатів. Перешкодою на шляху до успішного запровадження новаторських методів була відсутність належного методичного супроводу. Успіх упровадження безпосередньо залежав від створення належних умов роботи. Зокрема, бригадно-лабораторний метод і метод за системою Дальтон-плану вимагав спеціально обладнаних приміщень і лабораторій.

Як свідчать досліджувані джерела, недотримання відповідних умов упровадження робило інновації неефективними.

У четвертому розділі – *«Розвиток напрямів педагогічного новаторства в Україні другої половини ХХ ст.»* – розкрито принцип гуманізації освіти як основу новаторських пошуків; висвітлено історію новаторських пошуків, спрямованих на вдосконалення класно-урочної системи; схарактеризовано метод диференційованого навчання як одну із тенденцій новаторського педагогічного пошуку; розкрито заснування нових типів навчальних закладів в історії розвитку педагогічного новаторського руху; виокремлено негативні тенденції розвитку педагогічного новаторського руху в Україні у другій половині ХХ ст.

З'ясовано, що організація навчально-виховної роботи відповідно до принципів гуманізації передбачала гуманізацію педагогічної праці, побудову навчального процесу з урахуванням психо-фізичних можливостей дітей, їхнього здоров'я.

Ідея гуманізації освіти знаходила вияв в утвердженні національного начала як важливого чинника навчально-виховного процесу. Національне виховання стає

одним із потужних напрямів розвитку новаторського педагогічного руху. Для історії української освіти характерними є кілька періодів, у яких здійснено спробу побудувати систему освіти, яка б базувалася на національних цінностях. Першим став період короткочасної державної незалежності (1917–1920), коли започаткувалася нова національна система освіти, що базувалася на демократичних засадах. У радянські часи новаторські пошуки, спрямовані на утвердження національної самобутності освіти, не могли бути реалізовані повною мірою. Найбільш вагомими здобутками у цьому напрямі належать В. Сухомлинському, але така новизна, як національний компонент виховної системи з'явилася передчасно і не була поцінованою за життя педагога (Н. Дічек).

Основи національного виховання, закладені в попередні періоди розвитку педагогічного новаторського руху, розвинулися в нових історичних обставинах незалежної української держави (1991). Створення національної української школи та формування національно свідомої особистості стало одним із провідних напрямів у розвитку новаторського педагогічного руху в Україні і знайшло вияв як у персоналізованій діяльності, так і діяльності педагогічного колективу в організації навчально-виховного процесу школи загалом. У кінці 80-х років ХХ ст., ще до появи незалежної Української держави, національна ідея як основа навчально-виховного процесу полягала в діяльності Гнідинської восьмирічної школи Бориспільського району Київської області, яку очолювала В. Стрілько. Навчальна та виховна робота школи ґрунтувалася на засадах національного виховання, народознавства, родинної педагогіки. Директор та педагогічний колектив школи підготували першу концепцію національної освіти України, яку в 1989 році опублікували газета «Радянська освіта» і журнал «Українська мова і література в школі».

Виховання громадянина України – один із провідних напрямів у роботі Г. Вовчанівської, учителя Деренківецької середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Реалізація національної ідеї стала творчим продовженням авторської методики О. Захаренка. Педагог обґрунтувала виховну систему «Калинове гроно», відповідно до якої спільно з учителями, батьками, громадськістю села у 1992 р. в школі засновано первинний осередок Всеукраїнського товариства «Молода Просвіта» імені Т. Шевченка. Основна мета діяльності шкільного товариства – формування свідомого громадянина України на історії, культурній спадщині, традиціях, звичаях, обрядах українського народу, що реалізувалась членами таких секцій: «Чорнобривці», «Калинонька», «Лелечата», «Кобзар», «Рушничок», «Криниченька», «Козачата», «Любисток», «Барвінок», «Вишиванка», «Вербиченька».

Завдання виховати національно свідомих громадян української незалежної держави реалізовував учитель-новатор В. Каюков, який у 1990 р. очолив неповну середню школу №21 м. Кіровограда. Навчальний заклад стали називати Музеєм, Українським Домом, Берегинею української духовності, Школою виховання національної гідності. У ньому були створені музеї Т. Шевченка і М. Смоленчука, літературні світлиці І. Карпенка-Карого і В. Винниченка, музей історії навчального закладу, музей історії українського одягу імені О. Воропая, музейні кімнати історії української діаспори, історії українського війська та запорізького козацтва. Досвід

роботи «Козацької школи» був узагальнений та рекомендований Міністерством освіти і науки України.

Новаторські пошуки в реалізації національної ідеї як основи виховання в навчально-виховному комплексі № 28 м. Дніпропетровська знайшли втілення у створенні шкільного центру духовного відродження «Свічадо», який ґрунтувався на засадах родинного виховання, народної педагогіки, на принципах наукової педагогіки. У структурі центру діяло сім осередків: «З небуття в безсмертя», «Сполохи козацької звитяги», «Взяв би я бандуру», «Незмовкаюча дзвіниця», «Чепуруха», «Просвіта», «Давні українські ремесла». Дослідницькі матеріали використовували в позакласній та позашкільній виховній роботі вчителі мови і літератури, історії, народознавства, музики.

Засобом формування національної самосвідомості у Великосорочинській школі-інтернаті (Миргородський район Полтавської області) стало створення добровільного дитячого об'єднання «Демократична Козацька республіка», мета якого – виховання в дитини почуття патріота України, мужнього громадянина своєї держави на основі національних державних традицій українського народу.

В історії розвитку педагогічного руху в Україні заслуговує на увагу естетичне виховання як основний засіб формування особистості, яке в останній чверті ХХ ст. стає одним із провідних напрямів новаторських пошуків. Особливістю інноваційного підходу до естетичного виховання було те, що його практична реалізація виходила за межі позакласної діяльності. Естетичне виховання усвідомлювалось як складник освітнього процесу, що упродовжується в класно-урочній формі навчання (і не лише мистецтвознавчих предметів).

У цьому контексті досліджено історико-педагогічний досвід новаторів другої половини ХХ ст. – цілої плеяди учителів-практиків. Серед інших – А. Бондаренко, учитель української мови і літератури Штерівської середньої школи (колишня Ворошиловградська область). Концепція його досвіду полягала у тому, що естетичні почуття повинні пронизувати всю діяльність людини. Учитель створив факультатив «Основи естетичної культури» (діяв майже 20 років) і навчальний кабінет літератури та естетики як своєрідну базу естетичної самоосвіти учнів і вчителів, в основі оформлення якого – мистецькі вироби учнів (різьблення по дереву, аплікації тощо).

Цілісну систему естетичного впливу на особистість запропонував і зреалізував у шкільній практиці вчитель-методист, учитель української мови і літератури середньої школи № 11 м. Червонограда (Львівська область) Б. Козярьський. Його педагогічна інновація побудована на ефективному використанні урочного часу, сталих міжпредметних зв'язків та вмілій реалізації потенціалу позакласної і позашкільної роботи. Учні під керівництвом учителя оволодівали видами художньо-декоративної техніки.

Природно, що новаторські пошуки у напрямі естетичного виховання базувались на використанні естетичного потенціалу мистецтвознавчих предметів: М. Борисова (НВК «Кіровоградський колегіум») – формування естетичних ідеалів на основі особистісно-ціннісного ставлення до реального світу та творів мистецтва,

здатності до сприймання, розуміння і створення художніх образів, формування потреб і здібностей до творчої самореалізації, оволодіння художніми техніками; В. Грановська (учитель образотворчого мистецтва шкіл №№ 1, 3 м. Золочів Львівської області) – образотворча діяльність як середовище виявлення розвитку індивідуальних творчих проявів учнів, дитячої фантазії, уяви, асоціативного мислення, виховання активної, творчої особистості; І. Петрова (учитель музичного мистецтва Миколаївського муніципального колегіуму) – розробник концепції комплексної програми художньо-естетичного виховання учнів навчальних і позашкільних закладів України, системи українських народних традицій і звичаїв, уроку музичного мистецтва в умовах імпровізації та інші педагоги-новатори.

Наслідком розвитку новаторського руху стала поява інноваційних шкіл, у яких естетичне виховання лягло в основу навчально-виховного процесу: школа № 2 м. Ужгорода, яка з 1991 р. працювала як експериментальна з поглибленим вивченням музики за авторською програмою директора З. Жофчака. Формування особистості засобами мистецтва лягло в основу новаторської концепції Малобілозерської естетичної гімназії «Дивосвіт» Запорізької обласної ради с. Мала Білозерка, директор – заслужений працівник освіти України Я. Овсієнко. Естетичне виховання як реалізацію гуманізації освіти в єдності з розумовим, моральним трудовим і фізичним розвитком дитячої особистості впроваджували у школі № 28, м. Дніпропетровськ, директор – Н. Гонтаровська. З 1994 р. працює як середня спеціалізована школа з профільним навчанням народним ремеслам художнього профілю № 58 м. Миколаєва, діяльність якої спрямована на розвиток творчої особистості учня, розвиток творчого потенціалу, закладеного в дитині природою, директор – Г. Матвеєва. З 1993 р. у школі № 2 м. Березне Рівненської області діє центр художньо-естетичної творчості школярів. Під керівництвом директора В. Єніна засновано Малу академію народних мистецтв і ремесел. У 1999 р. наказом Міністерства освіти і науки України «Про створення науково-дослідницької лабораторії інноваційних виховних технологій» присвоєно статус експериментального закладу з проблем дослідження розвитку естетичної культури школярів у системі діяльності Малої академії народних мистецтв і ремесел.

Ще одним напрямом новаторських пошуків українських педагогів було використання потенціалу трудового виховання і уроків праці для всебічного розвитку особистості і засобу наближення до практичного життя. Проаналізовані матеріали засвідчують, що як осередок новаторських пошуків трудового виховання розглядалися сільські школи: молодь після закінчення школи повинна знати структуру колгоспного господарства, знати рільництво, городництво, садівництво і тваринництво, форми колгоспного обліку (Радянська освіта, 15 листопада 1940 р.). У 40-х роках ХХ ст. пропагували новаторські досягнення Г. Ковури, учителя Сурсько-Литовської школи Дніпропетровського району Дніпропетровської області, який організував планову гурткову дослідницьку роботу, спрямовану на досягнення підвищення урожайності сільськогосподарських культур. Протягом досліджуваного періоду цю ідею реалізовували педагоги-новатори: Г. Ковура – Сурсько-Литовська середня школа Дніпропетровського району Дніпропетровської області, Ф. Бацура – Вільховецька середня школа Новоушицького району

Хмельницької області, В. Білавич – Середньоберезівська середня школа Івано-Франківської області; І. Ткаченко – Богданівська середня школа Знаменського району Кіровоградської області.

Одним із найпотужніших виявів розвитку педагогічного новаторського руху в другій половині ХХ ст. стало заснування інноваційних навчальних закладів. Витоки цього феномену сягають 20-х років ХХ ст., надалі уніфікація системи освіти протягом усього радянського періоду не давала простору для розвитку новаторства у цьому напрямі. У кінці 80-х років ХХ ст. спостерігається реактивація новаторського педагогічного руху, спрямованого на заснування освітніх закладів нового типу, які прагнули відійти від усталених десятиліттями стандартів, відновлення гімназій, колегіумів, ліцеїв. Діяльність інноваційних закладів розглянуто на прикладі Кременчуцької експериментальної середньої школи-комплексу «Вибір» №17 ім. М. Г. Нелиня, директор В. Логвин – автор концепції «Створення оптимальних стартових умов для успішного самовизначення учнів», мета якої – сприяти особистісному і психофізичному розвитку дитини; гімназії № 48 м. Києва – директор М. Босенко; Саксаганського природничо-наукового ліцею м. Кривого Рогу, де реалізували авторську концепцію директора А. Сологуба про навчання і виховання здібних і обдарованих дітей; Українського коледжу ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ – директор В. Хайруліна, у якому реалізувався експеримент «Створення умов для самореалізації особистості учителя і учнів».

Складником розвитку новаторського педагогічного руху було створення інноваційних шкіл, заснованих на ідеї школа-родина, де поєднувались інноваційні процеси з досвідом українського національного виховання (Чкалівської середньої школи Нікопольського району Дніпропетровської області – директор О. Амеліна, Великосорочинської санаторної школи-інтернату, авторської гуцульської школи П. Лосяка – «Школи здібностей» – Яворівська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів Косівської районної ради Івано-Франківської області).

Розглянуто діяльність альтернативного за суттю навчального закладу – вальдорфської школи, заснованої у м. Дніпропетровську в 1995 році. Середня загальноосвітня школа вільного розвитку дитини була однією з перших в Україні державною школою, орієнтованою на цілісне запровадження вальдорфської педагогіки з її основними інноваціями. Педагоги школи одностайні у висновках, що навчання за вальдорфською педагогічною системою дало такі результати: сформовано позитивне ставлення до школи та учителів, в учнів розвинена сфера почуттів, створено передумови для розвитку таких якостей як толерантність, здібність до рефлексії, позитивне ставлення до світу. Більшість учнів мають високу самооцінку, що сприяє самореалізації особистості. Підготовку учителів здійснюють у співробітництві з Мінародною асоціацією вальдорфських шкіл і шляхом участі у міжнародному семінарі з підготовки вчителів-предметників для вальдорфських шкіл.

Одним із потужних напрямів розвитку новаторського педагогічного руху в українській освіті другої половини ХХ ст. стали пошуки вдосконалення форм, структури, ефективності уроку. Значне посилення уваги до якості уроку спостерігаємо з другої половини ХХ ст. У 50-ті роки ХХ ст. центральна преса

характеризується дописами «За високу якість кожного уроку», «Основне – високоякісний урок», «Урок – основна форма організації навчально-виховної роботи», у яких закликають поліпшувати урок. В історії розвитку новаторського руху в Україні, спрямованого на удосконалення структури уроку, методики оцінювання знань учнів, раціональне використання часу на уроці, помітне місце займав липецький досвід, який започаткували у школах міста Липецька та активно впроваджували в Україні. У цей же час в Україні у школах Кіровограда (нині Кропивницький) і Кіровоградської області було проведено навчально-педагогічний експеримент з упровадження в практику інноваційної лекційно-практичної системи О. Хмури. Серед шкіл, які брали участь в експерименті була Богданівська середня школа №1, яку очолював І. Ткаченко. Досвід О. Хмури був схвалений Міністерством освіти УРСР і рекомендований для впровадження в школах України. У кінці 70-х років педагог-новатор С. Білоусов запроваджує в школі-інтернаті с. П'ятигори на Київщині триелементну структуру уроку. Ідеї з розробки лекційно-практичної системи організації навчання на уроках продовжували вчителі у 80-х роках ХХ ст. Директор школи м. Южного Одеської області М. Гузик розробляє цілісну лекційно-семінарську систему занять, що включала п'ять основних типів уроків: урок повідомлення нових знань, урок самостійного розбору навчального матеріалу, урок-семінар, урок-практикум, урок-контроль. Учитель математики м. Миколаєва Л. Колобіхіна розробила лекційно-практичну систему уроків математики, де поряд з уроками-лекціями, семінарськими заняттями, заліковим уроками, практикувала уроки-консультації, співбесіди, уроки-конференції.

З середини 70-х років активізуються новаторські пошуки організації нестандартного уроку, який мав на меті викликати і втримати інтерес учнів до навчальної праці. Пропагуючи досвід передових учителів, методисти, директори, науковці схвалюють практику проведення нестандартних уроків, що відповідно спонукає до активного їх застосування. На вдосконалення уроку спрямовували новаторську діяльність педагоги-практики: Р. Кудіна – учитель Білоцерківської спеціалізованої загальноосвітньої школи №12; Ю. Павленко – учитель української мови і літератури середньої школи №1 м. Комунарськ Ворошиловградської області (нині Луганської); Ю. Пасіхов – учитель Вінницької фізико-математичної гімназії № 17, М. Покиданець – учитель географії Калуської школи №5 Івано-Франківської області, Л. Слюсар – учитель біології та хімії Ковалівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Тернопільської області, В. Цимбалюк – учитель української мови та літератури Сквирського ліцею Київської області, А. Шеховцова – учитель російської мови і літератури с. Грузьке Кіровоградської області, О. Яній – учитель української мови Свалявської школи № 3 Закарпатської області та ін.

У дослідженні розкрито негативні тенденції розвитку педагогічного новаторського руху в другій половині ХХ ст. Вивчення новаторства в історії освіти засвідчує, що це явище певною мірою суперечливе, введення інновацій передбачає позитивні зрушення, але реальний стан не завжди відповідає очікуванням. Виявлено чинники (антиінноваційні бар'єри), що перешкоджали успішному впровадженню передового педагогічного досвіду в шкільну практику визначеного хронологічного

періоду, а саме: внутрішній психологічний опір педагога, його стереотипне мислення, страх перед новим; часта і швидка зміна новацій, надмірна їх ідеалізація, невдалий попередній досвід упровадження; брак методичного забезпечення, недостатня поінформованість у галузі педагогічних інновацій; відсутність відповідної матеріальної бази навчання; механічне копіювання досвіду; практика нав'язування новацій; швидкоплинність новацій і мода на них; набуття нововведеннями статусу обов'язкових; залежність новаторських пошуків від ідеологічного чинника. Ці проблеми не втрачають актуальності, їхня тяглість протягом досліджуваного періоду новаторського руху свідчить про недостатню дієвість заходів, спрямованих на їх подолання.

Серед негативних тенденцій розвитку педагогічного новаторського руху в другій половині ХХ ст. виявлено низку перешкод до позитивного сприйняття новаторських починань і досягнення позитивних результатів від упровадження в шкільну практику. Зокрема, механічне копіювання передового педагогічного досвіду, про що неодноразово висловлювався В. Сухомлинський у статті «Йти вперед» (1963); нав'язування інноваційного досвіду; явище швидкоплинності новацій і моди на них. Протягом короткого проміжку часу чимало нововведень набуло статусу обов'язкових, проте захоплення ними досить швидко минало. Усе це часто поєднувалось із значною поляризацією оцінки нововведення перед початком і після застосування, що як наслідок викликало у вчителів-практиків сумніви в ефективності та доцільності наступного нововведення.

Негативні тенденції в розвитку новаторського руху були зумовлені прагненням підвищити показники шкільної звітності перед установами управління освітою, обласними інститутами удосконалення кваліфікації учителів. Щоб підвищити показники, підзвітні установи зараховували до передового педагогічного досвіду діяльність, яка насправді не містила новизни.

Проте основною негативною тенденцією розвитку педагогічного новаторства в радянський період було ідеологічне спрямування цієї діяльності, спрямованої на утвердження комуністичних освітніх парадигм та пропагування досвіду, який часто не вирішував педагогічних завдань.

У п'ятому розділі – *«Історія популяризації та впровадження передового педагогічного досвіду в практику українського шкільництва»* – обґрунтовано необхідність вивчення і впровадження передового досвіду в освітню практику в історії освіти; простежено відрефлексування новаторського руху та новаторських ідей у діяльності органів управління освітою та освітніх установ і громадських організацій; схарактеризовано розвиток форм популяризації і пропаганди передового досвіду як показника розвитку новаторського педагогічного руху; висвітлено роль періодики в популяризації передового досвіду та активізації новаторського освітнього руху.

З'ясовано, що впродовж ХХ ст. практикувались різні організаційні форми пропаганди і популяризації передового педагогічного досвіду, що простежується в діяльності освітніх установ та громадських об'єднань, які займалися вивченням, упровадженням і поширенням досвіду.

Протягом досліджуваного періоду роботу з вивчення досвіду здійснювали районні педагогічні кабінети, методичні кабінети, засновані при районних і міських

відділах освіти. Відповідно до «Положення про районні та міські педбази підвищення кваліфікації педагогів» (1931) ставилось завдання організувати активність учителів у галузі підвищення або вдосконалення кваліфікації, запроваджувати соцзмагання – індивідуальне, між групами та районами, використовувати для навчання вчителів лабораторії, кабінети, бібліотеки тощо.

Найбільш потужно вивченням, узагальненням та поширенням передового педагогічного досвіду займалися Інститути удосконалення кваліфікації вчителів, які почали створювати в кінці 30-х на початку 40-років ХХ ст. Цей один із провідних напрямів діяльності інститутів удосконалення кваліфікації учителів знаходить відображення у річних звітах, що засвідчують новаторські пошуки українських педагогів. Координував роботу обласних інститутів та районних методичних кабінетів Центральний інститут удосконалення кваліфікації учителів і спрямовував її на вивчення досвіду вчителів-новаторів. Запорукою успішної пропаганди і використання передового досвіду стало створення у 1979 р. Центральної картотеки передового досвіду України, що містила матеріали про вивчений та узагальнений педагогічний досвід, використання його у практичній та науковій діяльності. У 1989 р. досвід роботи Центрального інституту удосконалення кваліфікації учителів з проблеми науково-методичного керівництва вивченням, узагальненням і поширенням передового і новаторського педагогічного досвіду було схвалено Міністерством освіти СРСР і рекомендовано для впровадження по всій країні.

Вивченням, узагальненням та поширенням передового досвіду займалися освітні установи та підрозділи, а також педагогічні об'єднання, утворені на громадських засадах. У другій половині ХХ ст. з'являються школи передового педагогічного досвіду, які мали на меті знайомити вчителів із кращим педагогічним досвідом, пробуджувати творчу ініціативу. У школах передового досвіду приділяли увагу ефективності навчально-виховної роботи, методиці вивчення найбільш важких розділів програми, підготовці дидактичних матеріалів; педагогічні працівники розглядали різноманітні питання підвищення ефективності уроку, проводили зустрічі з передовими вчителями, організовували педагогічні виставки, на яких представляли методичні розробки, статті та інші матеріали. У сучасний період поряд зі школами передового педагогічного досвіду діє Всеукраїнська школа новаторства керівних, педагогічних і науково-педагогічних працівників, заснована при Університеті менеджменту освіти національної академії педагогічних наук України.

Популяризації різноманітних нововведень відбувалися у рамках традиційних січневих та серпневих учительських нарад. Свідченням їхньої вагомості слугує те, що порядок їх проведення розглядали на рівні міністерства. Результати нарад висвітлювали у педагогічній пресі, наприклад: «Січневі районні наради учителів», «Ініціатива і досвід», «На районних нарадах учителів м. Києва», «Забезпечити всебічну підготовку січневих нарад учителів», матеріали, що мали бути обговорені, поміщали задовго до проведення нарад. Масовими формами висвітлення передового педагогічного досвіду стали також педагогічні читання, які організовували на регіональному, обласному та всеукраїнському рівнях.

У процесах популяризації та поширення інноваційних педагогічних ідей та здобутків велика роль належала педагогічній пресі. З другої половини ХХ ст. в Україні активно функціонували всесоюзні газети та різноманітні республіканські педагогічні газети і журнали, які публікували матеріали про новаторські педагогічні пошуки у таких рубриках: «Увага: передовий досвід», «Люди творчої праці», «З передового педагогічного досвіду», «Творча лабораторія вчителя», «Розповіді про майстрів», «Зернини педагогічного досвіду», «З досвіду». У кінці вісімдесятих років ХХ ст. велику роль у популяризації передового педагогічного досвіду відіграла центральна українська газета «Радянська освіта». На її сторінках директором Центрального інституту вдосконалення вчителів було засновано рубрику «Книга педагогічного досвіду», яка містила матеріали про творчі знахідки вчителів-практиків.

Крім центральної періодики, активно поширювали передовий педагогічний досвід регіональні видання. Роль регіональної преси визначено на підставі аналізу архівних джерел, які свідчать про популяризацію досвіду передових учителів. У дослідженні проаналізовано регіональні педагогічні видання Івано-Франківської та Дніпропетровської областей: газет «Радянський педагог», «Педагог Прикарпаття», «Джерело», «Нива знань». Регіональна періодика – джерело конкретної інформації про новаторські пошуки в усій Україні.

У місцевих періодичних виданнях існували спеціальні рубрики: «Адреса педагогічного досвіду», «Пропагуємо досвід», «Пошуки, проблеми, перспективи», «Нова школа – нові підходи», «Лабораторія педагогічного досвіду», «Школи нового типу» та ін. Аналізуючи матеріал місцевих видань, можемо відтворити переважну більшість напрямів інноваційних пошуків в Україні загалом. Матеріали регіональних педагогічних газет знайомили з діяльністю інноваційних та авторських шкіл, поширювали досвід з гуманізації шкільної освіти, диференціації навчання, а також друкували творчі доробки вчителів та учнів, педагогічні роздуми, актуальні інтерв'ю, репортажі, розробки уроків, оригінальні сценарії тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації розкрито провідні тенденції розвитку новаторського руху в історії освіти України ХХ ст. та актуалізовано досвід освітнього новаторства в сучасній шкільній практиці. Результати проведеного дослідження, реалізовані мета і завдання надали підстави сформулювати такі висновки, що мають теоретичне і практичне значення:

1. Проаналізовано історіографію проблеми розвитку педагогічного новаторського руху в історії освіти України ХХ ст., яка є актуальною і перспективною для всебічного розкриття цього феномену. Проаналізовані наукові праці та джерельний матеріал засвідчують, що педагогічне новаторство, його феномен, сутність, конкретні вияви постійно перебувають у колі наукових зацікавлень педагогів, як учених академічної науки, так і педагогів-практиків, доробок яких презентовано численними науковими студіями: статтями, монографіями, дисертаціями, у яких схарактеризовано такі аспекти досліджуваної проблеми: ознаки, сутність, класифікації новаторства в освіті; феномен «передового

педагогічного досвіду»; персоніфікована освітня новаторська діяльність; упровадження новаторського досвіду в освітню практику; історія становлення і розвитку педагогічного новаторства; еволюція новаторських авторських шкіл; педагогічне новаторство та узагальнення передового педагогічного досвіду у вищій школі.

Науковці, які займалися проблемами історії новаторства, одноставні у висновках, що удосконалення системи сучасної освіти не може відбутися без урахування результатів творчих пошуків передових учителів-новаторів та аналізу їхньої діяльності. Проте, історіографічний аналіз праць засвідчив недостатню дослідженість наукової проблеми розвитку новаторського руху в історії освіти України ХХ ст., що актуалізує потребу дослідження досвіду освітнього новаторства.

Обґрунтовано методологію та поняттєво-категоріальний апарат дослідження. Згідно зі структурним аналізом ключових термінів («передовий педагогічний досвід», «педагогічне новаторство», «новаторський педагогічний рух», «розвиток новаторського педагогічного руху», «педагог-новатор») запропоновано визначення поняття «новаторський педагогічний рух» – творчий за суттю, постійний у часі, неоднорідний за інтенсивністю і масштабами, не обов'язково логічно завершений процес пошуків, розробки, упровадження нового в шкільну практику. Педагогічне новаторство визначаємо як процес розроблення, обґрунтування, апробації і впровадження інноваційних авторських і колективних освітніх технологій, проектів, спрямованих на формування позитивних якостей людської особистості в умовах освіти і виховання, гуманізацію і демократизацію освітнього простору в закладах освіти. Розвиток новаторського педагогічного руху – історико-еволюційне розгортання новаторського руху, відповідно до змінюваного законодавчого освітнього поля, суспільно-політичних обставин, специфіки розвитку освіти в країні.

2. Визначено суспільно-політичні (соціалістичні ідеали, комуністична ідеологія, жорстка регламентація освітніх процесів, сталінський терор, «хрущовська відлига» та ін.), організаційно-педагогічні (ієрархічне та централізоване управління освітою, стала система освіти, соціально-особистісне виховання, наголос на формуванні учнівських колективів, педагогіка співробітництва та ін.) передумови зародження новаторського руху педагогів в Україні досліджуваного періоду.

Установлено, що новаторські пошуки в освіті протягом досліджуваного періоду поставали як на українському ґрунті, так і зарубіжному педагогічному досвіді. Визначено, що первинним поштовхом для розвитку педагогічного новаторського руху в перше десятиліття радянського часу послуговували тогочасні зарубіжні освітньо-реформаторські течії. Зарубіжні педагоги-новатори, виступаючи проти традиційної педагогічної теорії і практики, передбачали нові шляхи формування особистості, актуалізуючи принципи дитиноцентризму, природовідповідності, індивідуалізації, диференціації освіти.

3. Обґрунтовано періодизацію розвитку новаторського руху в історії шкільної освіти України ХХ ст. як перманентне, поступальне творче явище в розмаїтті проявів новаторських персональних (авторських) і колективних пошуків,

спрямованих на вдосконалення організації, змісту, управління освітньо-виховними системами тощо, відповідно до моделі освіти, втілюваної в науці й практиці на конкретному історичному етапі.

У хронологічних межах досліджуваного періоду виокремлено п'ять етапів розвитку новаторського руху в історії шкільної освіти України:

1) етап новаторського експериментування в освіті (1920–1930 рр.) – етап руйнування засад старої школи; експериментаторство й новаторство, відкритий діалог з педагогікою і педагогічними новаторами зарубіжжя; упровадження методу проектів, Дальтон-плану, лабораторно-бригадного методу; функціонування новаторських навчальних закладів (окремі з яких почали свою діяльність ще до 1920 року);

2) етап згасання новаторських пошуків (1931–1955 рр.). Цей етап зумовлений уніфікацією радянської системи освіти, а також несприятливими суспільно-політичними умовами: сталінські репресії, голодомор, війна, складний післявоєнний період. Науковці суголосні в тому, що до кінця 50-х років ХХ ст. педагоги не мали можливості експериментувати й виявляти свої індивідуальні творчі можливості; політична ситуація в країні та її проекція на педагогіку не сприяла активному розвитку новаторства;

3) етап відновлення освітнього новаторського руху (1956–1969 рр.). Політична відлига кінця 50-х рр. ХХ ст. сприяла відновленню гуманістичної спрямованості вітчизняної педагогіки. У цей час набувають поширення різноманітні новаторські нововведення, а саме: новаторські ідеї, спрямовані на вдосконалення структури уроку, що відомі під назвою кіровоградський і липецький досвід; початок системного висвітлення передового педагогічного досвіду в спеціальних рубриках періодичної педагогічної преси («Радянська освіта», «Радянська школа», «Початкова школа», «Українська мова в школі», регіональна періодика). Найбільш значною постаттю педагога-новатора цього часу є В. Сухомлинський, який виступив проти авторитарно-догматичного змісту виховання і схоластичного відірваного від життя змісту освіти;

4) етап активізації новаторського руху (1970–1990 рр.) на тлі директивного реформування шкільної освіти, посилення уваги до вивчення, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду вчителів-новаторів. У межах цього етапу особливими є 80-ті роки, які академік О. Сухомлинська називає потужною хвилею, справжнім проривом у новаційних процесах, що здійснили вчителі-новатори, які технологізували свої методи навчання, увели новації й новотворення, передовий педагогічний досвід, творчо розвинули низку педагогічних ідей і принципів. Саме ці десятиліття багато дослідників вважають точкою відліку новаторського руху;

5) етап актуалізації новаторства, педагогічної інноватики (1991–2000 рр.) як складової і ознаки інноваційного реформування освітньої галузі в контексті її інтернаціоналізації та світової освітньої інтеграції України; це час утворення Української незалежної держави, що зумовило якісні зміни в системі освіти і потужну інтенсифікацію новаторського педагогічного руху, спрямованого на

відновлення української національної школи, розбудову начальних закладів нового типу.

Періодизацію обґрунтовано на основі хронологічно-парадигмального підходу в розвитку освіти, детермінованості освітніх процесів соціально-економічними і суспільно-політичними перетвореннями в Україні, з урахуванням змін державної освітньої політики, особливостей формування системи освіти, активізації / сповільнення міжнародних освітніх зв'язків, розвитку мережі закладів освіти, трансформацій змісту, організації й управління освітніми процесами та ін.

4. Висвітлено роль персоналій у розвитку новаторського педагогічного руху – Ф. Бацури, Г. Вовчанівської, О. Захаренка, С. Логачевської, Г. Сазоненко, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, В. Хайруліної та ін. Встановлено, що педагогічне новаторство невіддільне від творчої діяльності педагога. Дослідники одностайні в тому, що завдяки новаторській діяльності освіта перестає бути синонімом рутини, шаблонності, широко сприяє розвитку винахідливості і таланту вчителя. У зв'язку з цим новаторські пошуки постійно зосереджуються на постаті вчителя, який культивує нові педагогічні ідеї, апробує нові підходи до навчання, популяризує передовий досвід.

Простежено історію формування поглядів на роль учителя в інноваційних процесах та реалізації новаторських ідей. Науковці і педагоги-практики формують образ «ідеального учителя», висловлюють своє бачення його особистісних рис та виокремлюють вимоги до його фахового рівня. На цьому акцентують вітчизняні і зарубіжні вчені (К. Ангеловські, Ш. Амонашвілі, В. Андрущенко, А. Бойко, В. Кузь, О. Савченко, В. Сластьонін, В. Сухомлинський та ін.).

5. Визначено і схарактеризовано особливості розвитку освітнього новаторського руху в Україні в досліджуваній період, відповідно до виявлених хронологічних етапів. З'ясовано, що упродовж 1920 – 1930 рр. ХХ ст. відбувалося руйнування засад старої школи, орієнтація на західну педагогіку, розбудова української національної школи й педагогічної науки, упровадження української мови й українізація змісту навчання. Цей етап характеризується розробкою та впровадженням на українських освітніх теренах інноваційних моделей зарубіжних методик навчання й організації навчального процесу (метод проектів, комплексна програма, Дальтон-план), швидкою зміною новацій, невідповідністю українських реалій умовам використання педагогічних інновацій за кордоном. Новаторство в ці роки спрямоване на вирішення конкретних дидактичних завдань (навчання грамоти, письма, читання тощо).

Серед особливостей розвитку новаторського руху в наступні роки (1931–1955 рр.) – наступ сталінського режиму на національну культуру, освіту як її складника, утворення у 30-х роках районних та міських педагогічних баз підвищення кваліфікації педагогів, райпедкабінетів як первинних структур нагромадження досвіду, початки вивчення, узагальнення і популяризації педагогічного досвіду, популяризація передового досвіду в педагогічній пресі (газета «Радянська освіта»), заснування інститутів удосконалення вчителів, напрямом діяльності яких стає вивчення та пропаганда передового педагогічного досвіду, становлення форм популяризації передового педагогічного досвіду.

Для 1956 – 1969 рр. ХХ ст. характерним є відновлення гуманістичної спрямованості вітчизняної педагогіки, поступова зміна ціннісних орієнтацій з панівної суспільної установки на особистісну орієнтацію, новаторські ідеї спрямовані на вдосконалення структури уроку, початок вивчення передового педагогічного досвіду, заснування шкіл передового педагогічного досвіду, пошуки засобів активізації пізнавальної діяльності на уроках, новаторські пошуки спрямовані на удосконалення методики навчання; передовий досвід, спрямований на викладання різних предметів, активізація спрямування діяльності методичних служб на впровадження досвіду вчителів-новаторів у практичну діяльність учителів, посилення діяльності з вивчення та узагальнення досвіду інститутами вдосконалення учителів.

Посилення процесів гуманізації освіти, утвердження педагогіки співробітництва, науково-методичного керівництва вивченням, узагальненням і поширенням передового і новаторського педагогічного досвіду; розроблення і наукове обґрунтування критеріїв передового педагогічного досвіду, проведення спеціальних курсів і семінарів для послідовників конкретного передового педагогічного досвіду за участю авторів (М. Гузика, Р. Маренюк, Т. Рижик, Т. Сірик, В. Цимбалюка, А. Шеховцової), урізноманітнення форм популяризації передового педагогічного досвіду (педагогічні читання, педагогічні виставки) – особливості 1970 – 1990 рр. У цей час при Центральному інституті вдосконалення кваліфікації вчителів та при обласних інститутах удосконалення вчителів створено Центральну картотеку передового педагогічного досвіду.

Активізація новаторського руху в освіті України відбувається починаючи з 90-х років ХХ ст., підтвердженням чого є переорієнтація шкільної освіти з авторитарної на гуманістичну парадигму, популяризація ідеї національного виховання, демократизація освітнього процесу, особистісно орієнтоване навчання, забезпечення розвитку індивідуальних творчих здібностей учнів, побудова навчального процесу з урахуванням психо-фізичних можливостей дітей, виокремлення авторських інноваційних технологій, формування авторських шкіл інноваційного типу, узагальнення передового педагогічного досвіду, розроблення методик упровадження та реалізації в освітній практиці. Серед особливостей розвитку новаторського руху – узагальнення і поширення перспективного педагогічного досвіду та педагогічних інновацій, розробка і впровадження інноваційних педагогічних технологій у практику роботи закладів освіти, діяльність Всеукраїнської школи та зональних шкіл новаторства.

6. Схарактеризовано основні форми пропагування та популяризації новаторських досягнень в історії української освіти у ХХ ст. Проаналізовано історію популяризації та впровадження передового педагогічного досвіду в практику українського шкільництва. Установлено, що необхідність пропаганди і поширення передового педагогічного досвіду завжди усвідомлювалась керівними органами освіти.

Друга половина ХХ ст. стає часом відліку системного наукового вивчення надбань передового педагогічного досвіду. Науковці звертаються до розробки теоретичних і методологічних основ вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду, обґрунтовують його сутність.

Активізація вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду відновлена у 80-ті роки минулого століття. Ця робота стає важливим напрямом діяльності Міністерства освіти УРСР, місцевих органів управління, керівників педвузів, шкіл і методичних установ. Робота над вивченням, узагальненням і впровадженням у практику передового педагогічного досвіду як один із провідних напрямів діяльності інститутів удосконалення кваліфікації вчителів знаходить відображення в річних звітах цих установ, згідно з якими оприлюднюються напрями, за якими відбувалися новаторські пошуки українських педагогів. Процесам розвитку новаторського педагогічного руху сприяла центральна і регіональна педагогічна періодика.

У дослідженні вказано на негативні тенденції розвитку педагогічного новаторського руху у другій половині ХХ ст. Виявлено чинники (антиінноваційні бар'єри), що перешкоджали успішному впровадженню передового педагогічного досвіду в шкільну практику визначеного хронологічного періоду, а саме: внутрішній психологічний опір педагога, його стереотипне мислення, страх перед новим; часта і швидка зміна новацій, надмірна їх ідеалізація, невдалий попередній досвід упровадження; брак методичного забезпечення, недостатня поінформованість у галузі педагогічних інновацій; відсутність відповідної матеріальної бази навчання; механічне копіювання досвіду; практика нав'язування новацій; швидкоплинність новацій і моди на них; набуття нововведеннями статусу обов'язкових; залежність новаторських пошуків від ідеологічного чинника. Ці проблеми не втрачають актуальності, їхня тривалість протягом досліджуваного періоду новаторського руху свідчить про недостатню дієвість заходів, спрямованих на їх подолання.

Отже, розв'язання завдань дослідження на основі розкриття теоретико-методологічних засад забезпечило досягнення його мети. Проте проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми розвитку новаторського руху в історії освіти України ХХ ст. Заслужують на окреме вивчення такі питання, як: роль відомих педагогів у розвитку новаторського педагогічного руху, теоретико-методичне забезпечення впровадження інновацій у шкільну практику в різні історико-педагогічні періоди тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Кравчук О. В. Новаторський педагогічний рух в Україні (20-ті – 90-ті роки ХХ століття): монографія. Київ: КНТ, 2018. 465 с.
2. Кравчук О. В. Застосування інтерактивних технологій на уроках з курсу «Я і Україна». *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2011. Вип. 36. С. 100–108.
3. Кравчук О. В. Конструювання змісту та вибір форм навчання студентів спецкурсу «Застосування комп'ютерних програм на уроках з курсу «Я і Україна»». *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки*. Херсон, 2011. Вип. 58, ч. I. С. 75–80.
4. Кравчук О. В. Дидактические аспекты компьютерного программирования процесса изучения обществоведческо-природоведческих дисциплин в начальной

школе. *Вектор науки Тольяттинського Государственного университета. Серія: Педагогіка, психологія*. 2012. № 2(9). С. 164–167.

5. Кравчук О. В. Американська технологія навчання грамоти: дискусія 1920-х років. *Педагогічні науки*. Полтава, 2015. Вип. 64. С. 117–122.

6. Кравчук О. В. Педагогічна інноватика у світовому освітньому просторі. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Київ, 2015. № 3(28). Т. 2. С. 24–31.

7. Kravchuk O. The Phenomenon of Pedagogical Innovation / Science and education a new dimension. *Pedagogy and Psychology*. III(35). 2015. Issue 71. P. 12–14.

8. Кравчук О. В. Новаторські пошуки методів підготовки молодших школярів: ретроспектива і сьогодення. *Наукові записки*. Київ, 2016. Вип. СХХХІІ(132). С. 122–129.

9. Кравчук О. В. Періодизація новаторського педагогічного руху в Україні у ХХ столітті. *Історико-педагогічний альманах*. 2016. Вип. 2. С. 32–40.

10. Кравчук О. В. Психолого-педагогічні проблеми впровадження інновацій у шкільну практику 20-роки ХХ ст. *Педагогічні науки: теорія, інноваційні технології*. Суми, 2016. № 8(62). С. 43–54.

11. Кравчук О. В. Упровадження дальтон-плану як втілення новаторських пошуків українських педагогів у 20–30-х роках ХХ ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2016. Вип. 1. С. 10–15.

12. Кравчук О. Феномен педагогічного новаторства у працях сучасних дослідників: багатоаспектність і різновекторність трактувань. *Рідна школа*. 2016. № 1. С. 25–30.

13. Кравчук О. В. Антиінноваційні бар'єри в історії педагогічного новаторського руху в Україні у ХХ ст. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]*. *Педагогічні науки*. Херсон, 2017. Вип. LXXVII. Т. 1. С. 23–27.

14. Кравчук О. В. Інноваційні навчальні заклади у розвитку новаторського руху в Україні в кінці ХХ – початку ХХІ ст. *Хуманитарні балканські дослідження*. Пловдив, 2017. № 1. С. 13–17.

15. Кравчук О. В. Липецький досвід у новаторському русі в Україні у другій половині ХХ ст. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2017. № 2(66). С. 214–225.

16. Кравчук О. В. Організаційно-педагогічні передумови до новаторських пошуків удосконалення уроку в першій половині ХХ ст. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2017. Вип. 159. С. 93–97.

17. Кравчук О. В. Організаційно-управлінські чинники активізації новаторського руху (перша половина ХХ ст.). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2017. Вип. 57. С. 271–279.

18. Кравчук О. В. Удосконалення уроку як основний напрям педагогічних новаторських пошуків у другій половині ХХ ст. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]*. *Педагогічні науки*. Херсон, 2017. Вип. LXXVIII. Т. 2. С. 22–26.

19. Kravchuk O. History of the forms of popularization and introduction of advanced pedagogical experience into practice of Ukrainian schools. *Slovak international scientific journal*. 2017. № 6. Part 1. P. 94–98.

20. Kravchuk O. Implementarion of Innovative Foreign Teaching Methods in the Ukrainian School in the 1920s. *Social Studies: Theory and Practice*. 2017. № 1. Vol. 2. С. 55–63.

21. Кравчук О. Гуманізація освіти та навчання як провідний напрям новаторських пошуків в Україні (остання чверть ХХ – початок ХХІ ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 6. С. 23–27.

22. Кравчук О. В. Інститути удосконалення кваліфікації учителів в історії розвитку новаторського руху в Україні у ХХ ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2018. Вип. 60, Т. 1. С. 35–40.

23. Кравчук О. В. Регіональна педагогічна преса як чинник пропагування здобутків передового педагогічного досвіду в кінці ХХ – початку ХХІ ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2018. Вип. 1. С. 17–23.

24. Kravchuk O. V. Definition of a teacher's role in innovation processes in history of Ukrainian education of XX–XXI century. *Slovak international scientific journal*. 2018. № 18. P. 14–18.

Опубліковані праці апробаційного характеру

25. Кравчук О. В. Методичні рекомендації щодо вивчення студентами спецкурсу «Застосування комп'ютерних програм на уроках з курсу “Я і Україна”». *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань: ПП Жовтий О. О., 2009. Вип. 31. С. 103–109.

26. Кравчук О. В. Технологія розробки та застосування комп'ютерних програм на уроках при вивченні учнями початкових класів тем природознавчого та суспільствознавчого спрямування. *Психолого-педагогічні умови організації розвивального середовища в закладах освіти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Херсон, 6–7 трав. 2010 р.). Херсон, 2010. С. 150–156.

27. Kravchuk O. New information technologies at the lessons of nature studies and civil education, at an elementary school. *International Science Ukrainian Edition. Humanitirs and Medical Science*. 2010. December. Vol. 2. P. 67–69.

28. Кравчук О. В. Гуманне виховання молодших школярів: співробітництво учителя і учня. *Гуманне виховання як формуюча складова сучасного змісту освіти: матеріали міжвуз. наук.-метод. конф. студентів, аспірантів, викладачів і науковців*. Умань: Візаві, 2012. С. 103–105.

29. Кравчук О. В. Дидактичні аспекти комп'ютерного програмування в початковій школі як засіб формування змісту професійної підготовки майбутніх учителів у вищому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. Бердянськ, 2012. № 1. С. 165–171.

30. Кравчук О. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до роботи з обдарованими дітьми на уроках з природознавчого спрямування із застосуванням

ІТ. *Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (сmt. Гаспра, АР Крим, 25–29 вер. 2012 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2012. С. 124–133.

31. Кравчук О. В. Впровадження нових державних стандартів у початкову школу. *Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 22–23 трав. 2014 р.). Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. С. 57–59.

32. Кравчук О. В. Вивчення проблеми новаторства в науковій літературі. *Вісник польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Яна Амоса Коменського. Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення*: матеріали Інтернет-конф. (Умань, 6 лист. 2015 р.). Умань, 2015. С. 81–84.

33. Кравчук О. В. Творчий шлях С. П. Логачевської. *Неперервна педагогічна освіта: стан, проблеми, перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Умань, 24 квіт. 2015 р.). Умань, 2015. С. 58–60.

34. Кравчук О. В. Застосування зарубіжних методів навчання в історії української школи (20–30 рр. ХХ ст.). *Мова, освіта, культура: античні цінності – сучасне застосування*: матеріали Міжнар. дискусійного форуму. Умань, 2016. С. 148–151.

35. Кравчук О. В. Показники результативності та рівні підготовки майбутніх учителів до застосування сучасних інформаційних технологій. *Педагогічна практика як перша ланка практичного засвоєння педагогічної професії*: матеріали міжвуз. (заочної) наук.-практ. конф. (до 95-річчя Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії) (Хмельницький, 15 бер. 2016 р.). Хмельницький, 2016. С. 98–101.

36. Кравчук О. В. Проблеми періодизації педагогічного новаторського руху в Україні у ХХ столітті. *Інновації в освітньому середовищі: надбання та перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Умань, 29–30 вер. 2016 р.). Умань, 2016. С. 49–54.

37. Кравчук О. В. Пропагування методу диференційованого навчання як одна із тенденцій новаторського педагогічного пошуку. *Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі*: матеріали Третьої всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 1 жовт. 2016 р.). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 71–73.

38. Кравчук О. В. До проблеми розмежування хронологічних періодів в інноваційній діяльності в освіті України. *Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Умань, 27–28 вер. 2017 р.). Умань: Візаві, 2017. С. 81–83.

39. Кравчук О. В. Нетрадиційні уроки в історії педагогічних новаторських пошуків. *Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі*: матеріали III Міжнар. конгресу (Одеса, 18–21 трав. 2017 р.). Одеса: Гельветика, 2017. С. 173–174.

40. Кравчук О. В. Питання передового досвіду у державних документах першої половини ХХ ст. *Інновації в освіті: здобутки та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Умань, 11 жовтня 2017 р.). Умань, 2017. С. 75–80.

АНОТАЦІЇ

Кравчук О. В. Розвиток новаторського руху в історії освіти України ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2019.

У дисертації виявлено і розкрито провідні тенденції розвитку новаторського руху в історії освіти України ХХ ст. та актуалізовано досвід освітнього новаторства в сучасній шкільній практиці.

Автором проаналізовано історіографію проблеми, обґрунтовано методологію та уточнено сутнісні характеристики понять дослідження: «новаторський педагогічний рух», «педагогічне новаторство», «розвиток педагогічного новаторського руху».

Визначено соціально-економічні, суспільно-політичні та організаційно-педагогічні передумови зародження новаторського руху педагогів в Україні досліджуваного періоду.

Обґрунтовано періодизацію розвитку новаторського руху в історії шкільної освіти України ХХ ст. в єдності п'яти етапів. Визначено і схарактеризовано напрями, тенденції та особливості розвитку освітнього новаторського руху в Україні в досліджуваній період, відповідно до виявлених хронологічних етапів.

Висвітлено роль персоналій у розвитку новаторського педагогічного руху – В. Сухомлинського, О. Захаренка, Г. Вовчанівської, С. Логачевської, В. Хайруліної, Ф. Бацури, Г. Сазоненко, І. Ткаченка та ін.

Ключові слова: новаторський педагогічний рух, педагогічне новаторство, розвиток новаторського педагогічного руху, передовий педагогічний досвід, педагог-новатор, історія освіти України ХХ ст.

Kravchuk O. V. The development of the innovation movement in the history Ukraine's education in XX century. – Qualifying scientific paper as a manuscript.

Thesis for the Scientific Degree of a Doctor of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogics. – Uman state pedagogical university named after Pavlo Tychna. Uman, 2019.

Leading tendencies in the development of the innovation movement in the history of Ukraine's education of XX century were identified and revealed in the dissertation, the experience of educational innovation in the contemporary school practice was foregrounded as well.

The author analyzed historiography of a problem. It has been found out that historiography of the problem of the development of the pedagogical innovation movement in the history of education of Ukraine in XX century is relevant and promising for the in-depth interpretation of this phenomenon. The achievements of the researchers of academic science, educators-practitioners were presented with numerous scientific studios: articles, monographs, dissertations, where the following aspects of the studied problem were characterized: characteristics, essence, classification of innovation in education; a phenomenon of “the advanced pedagogical experience”; the personified educational

innovation activity; the introduction of the innovation experience in the educational practice; the history of the establishment and development of the pedagogical innovation; the evolution of innovation authorial schools; the pedagogical innovation and generalization of the advanced pedagogical experience in higher school (university education).

The methodology was grounded and essential characteristics of the studied concepts were clarified: “the innovation pedagogical movement” (creative in its essence, constant in time, non-uniform in intensity and scope, not necessarily logically completed process of search, working out, introduction of novelties into school practice), “pedagogical innovation” (development, explanation, approbation and introduction of innovative author’s and collective educational technologies, projects, aimed at the formation of positive features of an individuality through education and upbringing, humanization and democratization of educational process in educational institutions), “the development of a pedagogical innovation movement” (historical-evolutional development of the innovation movement, in compliance with a changeable legal educational sphere, socio-political circumstances, specific aspects of the development of education in the country).

The following preconditions of the beginning of the innovation movement of educators in Ukraine in the studied period were identified: socio-economic (industrialization, collectivization, famine/holodomor, military battles, planned economy, five-year plans of the development of national economy and social sphere, etc.), socio-political (rooting/Ukrainization, one-party system, socialist ideals, communist ideology, strict regulation of educational processes, Stalin terror, “Khrushchov’s thaw”, etc.), organizational-pedagogical (hierarchical and centralized management of education, stable system of education, socio-personal education, stress on the formation of pupils’ groups, pedagogics of cooperation, etc.).

The periodization of the establishment and development process of the innovation movement in the history of education of Ukraine in XX century was grounded in the combination of five stages: the stage of the innovation experiment in education, the connection with foreign reforming movement (1920 – 1930); the slowdown of the innovation search (1931– 1955); the resumption of the innovation pedagogical search (1956 – 1969); the activation of the innovation movement (1970 – 1990); the actualization of innovation, pedagogical innovacy (1991 – 2000). The periodization was grounded on the basis of a chronological-paradigm approach in the development of education, the determinacy of educational processes with socio-economic and socio-political transformations in Ukraine, taking into account some changes of a state educational policy, the peculiarities of the formation of the system of education, the activation/slowdown of the international educational ties, the development of the network of educational institutions, the subject-matter transformation, the organization and management of educational processes and others.

Tendencies, trends and peculiarities of the development of the educational innovation movement in Ukraine during the periods under study were identified according to chronological stages.

The role of a personality in the development of the innovation pedagogical movement was highlighted – V. Sukhomlynskyi, O. Zakharenko, H. Vovchanivska, S. Lohachevska, V. Hairulina, F. Batsura, H. Sazonenko, I. Tkachenko and others. The formation history of the opinions of the role of a teacher in the innovation processes and the implementation of the innovation ideas were monitored. Researchers and educators-practitioners create the image of “an ideal teacher”, express their vision of his/her personal features and state the requirements to his/her professional level. Local and foreign scientists emphasize the same concept (K. Anhelovski, Sh. Amonashvili, V. Andrushchenko, A. Boiko, V. Kuz, V. Slaktionin, O. Savchenko, V. Sukhomlynskyi and others).

The main forms of propaganda and popularization of the innovation achievements in the history of the Ukrainian education in XX century were characterized. The history of the popularization and introduction of the advanced pedagogical experience in the Ukrainian school practice was analyzed. It has been confirmed that propaganda and dissemination of the advanced pedagogical experience have always been understood by governing bodies of education.

The documents, which were little-known or unknown earlier, historical facts, connected with the history of the development of the innovation movement in education of Ukraine in XX century, were added to scientific resources.

Key words: innovation pedagogical movement, pedagogical innovation, development of innovation pedagogical movement, advanced pedagogical experience, educator-innovator, history of education of Ukraine in XX century.

Підписано до друку 15.04.2019 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 39.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича, 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua